

บทที่ 3

ญี่ปุ่นและการสร้างชาติให้เจริญและทันสมัย

ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1868 เมื่อสัตสุมาเข้าควบคุมพระราชวังและมีกองทัพเจ้าขุนนางโชชูเข้าหนุนช่วยนั้น สถานการณ์ยิ่งส่อแหลมอันตรายมาก และพร้อมที่จะแปรรูปกลายเป็นสงครามกลางเมืองได้ถ้าโอกาสอำนวย เพราะนอกเมืองยังคงมีการปะทะกันอยู่ระหว่างกองทัพของเจ้าขุนนางผู้สตัยชื่อต่อโชกุน จากแคว้นไอซุ (Aizu) และคูวานา (Kuwana) กับฝ่ายกองทัพสัตสุมาและโชชู ในที่สุดฝ่ายโชกุนปรายชัย กองทัพของฝ่ายสัตสุมาซึ่งต่อมาเรียกว่ากองทัพจักรพรรดิ (Imperial Army) ได้เคลื่อนกำลังไปภาคตะวันออก เจ้าขุนนางยอมรับความเปลี่ยนแปลง มีการต่อสู้ปะทะกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้นระหว่าง ค.ศ. 1868-1869 ในเดือนเมษายน ฝ่ายโชกุนยอมพ่ายแพ้และยอมสละอำนาจโดยสิ้นเชิงในเดือนพฤศจิกายน

แม้คูมิวเปลือกนอก ความสงบเริ่มมีปรากฏแล้ว แต่โดยเนื้อแท้ แรงกดดันจากฝ่ายสูญเสียอำนาจผลประโยชน์ยังปรากฏมากอยู่ ที่สำคัญคือ เหล่าขุนนางในราชสำนักและเจ้าขุนนางส่วนใหญ่ ยอมรับรองอำนาจใหม่เพียงเพื่อจะรอจังหวะดูท่าทีไปก่อน และความคิดเห็นแตกต่างกันตามผลประโยชน์ที่ต่างกันก็ทำให้เกิดความขัดแย้งถึงขั้นแบ่งฝ่ายได้ ในหลายสัปดาห์แรกแห่งการเปลี่ยนแปลงอำนาจนั้น ญี่ปุ่นยังไม่มีอำนาจรัฐบาลใหม่ ผู้ซึ่งอำนาจเองก็ยังไม่มีความคิดเรื่องรูปแบบและลักษณะตลอดจนชื่อของระบบการปกครองใหม่ที่จะใช้แทนแบบเก่า และยังมีได้คิดแม้กระทั่งบุคคลที่จะบริหารงานในระบบใหม่แต่อย่างใด สิ่งแรกที่ผู้ซึ่งอำนาจเห็นว่าสำคัญมาก และต้องรีบดำเนินการคือ การขยายขอบเขตพันธมิตรให้กว้างขวางที่สุดเพื่อสกัดกั้นมิให้ตระกูลโตกูงาวากลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาชิงอำนาจคืน นับแต่ชิงอำนาจได้แล้ว ได้มีการย้ายไปตั้งมั่นที่เมืองเอโดะ ซึ่งเป็นศูนย์แห่งอำนาจรัฐเดิม และพระจักรพรรดิทรงย้ายพระราชสำนักมาที่ปราสาทของโชกุน เป็นการประกาศชัยชนะและการถ่ายเทอำนาจคืนแก่พระจักรพรรดิ

ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1868 ได้มีการจัดตั้งองค์กรต่างๆ ขึ้นเท่าที่จำเป็นก่อนเพื่อสะดวกแก่การบริหารประเทศ กลุ่มผู้นำใหม่ได้อำนาจการปกครองแล้ว และมีความคิดหรือจุดประสงค์อันแน่นอนว่าจะต้องพัฒนาชาติให้เจริญและทันสมัย เพียงแต่วิธีการพัฒนาเท่านั้นที่ยังไม่เป็นที่ตกลงเห็นชอบกัน การพัฒนาชาติในระยะแรกดำเนินไปในลักษณะการทดลองทำนอง “ลองผิดลองถูก” และดำเนินไปท่ามกลางความขัดแย้งโต้เถียง' การกำหนดวินิจฉัยและการดำเนินการล้วนอยู่ในดุลยพินิจของกลุ่มเมอิจิซึ่งมาจากชนชั้นซามูไรหรือชนชั้นนักรบระดับกลางและระดับต่ำ กลุ่มเมอิจิได้ตัดสินใจเห็นชอบว่าจักต้องสร้างญี่ปุ่นให้เจริญทันสมัยมั่งคั่งและเข้มแข็งด้วยกำลัง

มา จึงล้วนมีความเคยชินต่องานและสามารถรับสืบทอดเจตนารมณ์ได้ ทำให้การพัฒนาประเทศ
มิได้หยุดชะงักโดยเหตุการณ์เปลี่ยนกลุ่มบุคคลขึ้นมาบริหารงาน

การสร้างชาติให้เจริญและทันสมัยนั้นเป็นการสร้างโดยความเชื่อมั่นในความคิดของนัก
คิดขามูโระระดับปรมาจารย์ คือ ซากูมา โชซัง ซาโต ชิเนน โยชิตา โชอิน (Yoshida Shoin) และได้
นำความคิดอุดมคตินั้นมาปฏิบัติให้เป็นจริง แต่การสร้างชาติก็ต้องเริ่มด้วยการสร้างอำนาจอาญา
สิทธิ์ก่อนเป็นสำคัญ

ความพยายามที่จะรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง

ในวันที่ 3 มกราคม ค.ศ. 1868 จักรพรรดิเมจิได้โปรดให้ประกาศการฟื้นฟูระบอบ
จักรพรรดิราช (Restoration of Imperial Government) แต่โดยความเป็นจริงแล้ว แม้ว่าโชกุนจะ
ความจำนวลดลงไปแต่สืบแต่สมเด็จพระจักรพรรดิราช อันนั้นโชกุนนั้นเองเป็นอัครราชูปถัมภ์

วิถีทางสำคัญทั้ง 8 ประการนั้นได้ทำให้ระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ค่อยๆ หดความหมาย
ไปโดยไม่จำเป็นต้องออกกฎหมายยกเลิกโดยตรง ชนชั้นนักรบค่อยๆ สิ้นสุดสถานภาพแห่งการเป็น
อภิสิทธิ์ชนไปโดยปริยาย และรัฐบาลเมื่อไรเจ้าขุนนางเป็นใหญ่ในแว่นแคว้น และชนชั้นนักรบไม่
เป็นอภิสิทธิ์ชนถืออาวุธอีกต่อไป ก็ย่อมเป็นรัฐบาลที่ตั้งมั่นในอำนาจ มีทั้งพื้นที่การปกครอง
ประชากร ทรัพยากรธรรมชาติและกองทัพ แต่การพัฒนาประเทศเพิ่งจะเริ่มต้น การรวมอำนาจเป็น
เพียงพื้นฐานเบื้องต้นแห่งการพัฒนาเท่านั้น อีกประการหนึ่งการพัฒนาประเทศมิได้ราบรื่นโดย
ตลอด กระบวนการต่อต้านจากภายในกลุ่มเมจิเองมีปรากฏ เป็นความขัดแย้งว่าด้วยวิธีการ
พัฒนาประเทศ

การเมือง : ความขัดแย้งภายในชนชั้นปกครอง

แม้ว่ากลุ่มเมจิจะมีหน้าหนึ่งใจเดียวกันในการสร้างชาติ แต่มีความขัดแย้งด้วยวิธีการสร้าง
ชาติ ความขัดแย้งนั้นนับวันทวีความรุนแรงขึ้นตามลำดับจนยากที่จะยุติได้ด้วยสันติวิธี นับตั้งแต่
ค.ศ. 1868 เมื่อกลุ่มเมจิได้อำนาจการปกครองแล้วที่เหล่าขามูโระเรียกร้องให้กู้ชื่อเสียงเกียรติภูมิ
ของประเทศชาติ เพราะตะวันตกได้เหยียบย่ำบีบบังคับญี่ปุ่นให้เปิดประเทศ เป็นการอภัยสอยอย่างยิ่ง
เครื่องประจานได้แก่ การเปิดเมืองท่า การให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต การมีชาวตะวันตกให้เห็น
ตามเมืองท่า สนธิสัญญาที่ทำกับตะวันตกถือเป็นสัญญาอภัยสอยที่ต้องเร่งแก้ไขโดยด่วน เหล่าขามูโระ
ร่ำร้องให้แก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคและไม่เป็นธรรม จนท้ายสุดในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1871
กลุ่มเมจิได้แต่งตั้งคณะผู้แทนนำโดยนายอิwakura โดโมมิ (Iwakura Tomomi) ไปยุโรปเพื่อเจรจากับ
มหาอำนาจตะวันตก และเพื่อ “ดูงาน” ด้วย หัวข้อควรเจรจากับตะวันตกที่นับว่าสำคัญ ได้แก่
สิทธิสภาพนอกอาณาเขตและอัตราภาษีศุลกากร แต่การเจรจาไร้ผล เพราะบรรดามหาอำนาจตะวัน
ตกได้ตั้งเงื่อนไขไว้แล้วว่า จะไม่มีการแก้ไขสนธิสัญญาจนกว่ารัฐบาลญี่ปุ่นจะมีระบบนิติศาสตร์ทันสมัย
เป็นหลักประกันความยุติธรรม

ซึ่งขาดความสำเร็จหรือล้มเหลวของกระบวนการสร้างชาติให้เจริญทันสมัย ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าฝ่าย
ฝ่ายแพ่งการเมืองได้ชื่อว่าเป็นพวกหัวก้าวหน้า (Progressive) และฝ่ายรัฐบาลเป็นพวกหัว
อนุรักษนิยมซึ่งยืนหยัดในการสร้างระบอบการปกครองที่ใช้อำนาจเด็ดขาด¹⁶ บรรยากาศทางการเมือง
เมืองเต็มไปด้วยความอิจฉาริษยาอาฆาตมาดร้าย ความเป็นปฏิปักษ์ และความทะเลาะถกเถียง
ความรู้สึกเช่นนั้นมักเข้มข้นเหนือความจงรักภักดีที่ควรมีต่อโคตรตระกูลและสถาบันกษัตริย์¹⁷

ฝ่ายฝ่ายแพ่งใน ค.ศ. 1871 ได้ตอบโต้รัฐบาลด้วยวิธีหลากหลายที่นับว่าสำคัญคือ การใช้
กำลังเข้าตัดสินซึ่งขาดความผิดถูกของนโยบายพัฒนาประเทศ และวิธีการเรียกร้องขอรัฐธรรมนูญ
การใช้กำลังปรากฏในรูปของการก่อการกบฏ ที่สำคัญคือ กบฏแคว้นโตซาและฮิเซนใน ค.ศ. 1873
และกบฏซาอิโกะ ทาโคโมริ (Saigo Takomori) ใน ค.ศ. 1877 การพัฒนาประเทศมิได้ราบรื่น
หากแต่นำมาซึ่งความขัดแย้ง ความรุนแรงและการข่มขู่ที่จะใช้พลังกำลัง¹⁸ กบฏดังกล่าวเป็นกบฏของ
ชนชั้นชามูโร กบฏต่อรัฐบาลซึ่งก็มาจากชนชั้นเดียวกัน ชามูโรคงแค้นที่ตนสูญเสียอภิสิทธิ์อำนาจ
และผลประโยชน์ อันเป็นผลมาจากการที่รัฐบาลได้ยกเลิกระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ กบฏเกิดขึ้น
ด้วยสาเหตุดังกล่าวเป็นเบื้องต้น และกบฏซาอิโกะกินเวลาถึง 8 เดือน จึงถูกปราบจนราบคาบได้สำเร็จ
รัฐบาลมีเจตนาารมณ์อันแน่วแน่อยู่แล้วที่จะไม่ยินยอมให้กลุ่มคนผู้หนึ่งผู้ใดมีความคิดเห็นนอกกริต
นอกรอย (Dissension) อันจะเป็นอุปสรรคแก่การพัฒนาชาติ รัฐบาลจึงปราบปรามอย่างเด็ดขาด
โดยใช้กองทัพทหารเกณฑ์ที่พร้อมด้วยอาวุธยุทโธปกรณ์ทันสมัย และใช้ระบบสื่อสารคมนาคม
อันทันสมัยเพื่อประโยชน์แก่การทหารอย่างเต็มที่ กองทัพอันทันสมัยจึงสามารถปราบปรามกบฏได้
ราบคาบ แต่ความเคียดแค้น ความคับแค้นและอาฆาตมาดร้ายของชามูโรยังคงคุกรุ่น อีกทั้ง
ประจักษ์ว่าชามูโรเองไม่มีกำลังอำนาจที่จะกบฏต่อรัฐบาลได้อีก ชามูโรจึงต้องต่อต้านโดยวิธีการอื่น
อันแอบแฝงคือ การลอบสังหารด้วยเหตุผลทางการเมือง (Political assassination) ซึ่งปรากฏ
รุนแรงระหว่าง ค.ศ. 1878-1945

รัฐบาลเองแม้จะมั่นใจว่ากบฏชามูโรมีสาเหตุอันมีลักษณะเฉพาะและมีได้มีเหล่าชนชั้น
อื่นร่วมจนกลายเป็นกบฏที่น่ากลัวอันตราย และแม้รัฐบาลเองจะรู้สึกมั่นใจคงในอำนาจ แต่รัฐบาลก็
ตระหนักได้ดีว่า ความเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านรัฐบาลยังคงมีปรากฏอยู่อีกในรูปแบบหนึ่ง เป็นการ
ต่อต้านโดยสันติวิธี ความรุนแรงและร้ายแรงของกบฏชามูโรทำให้รัฐบาลต้องเริ่มเห็นความสำคัญ
ของปัญหาการเมืองที่ตนละเลยแต่แรก¹⁹

การต่อต้านโดยสันติวิธีนี้ นำโดยกลุ่มชามูโรอีกกลุ่มที่ฝ่ายแพ่งการเมืองของปี ค.ศ. 1871
กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ส่วนใหญ่มาจากแคว้นโตซาและถือได้ว่าเป็นกลุ่มเมอิจิเด็มของปี ค.ศ. 1868 กลุ่ม
นี้เรียกร้องขอรบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเรียกร้องขอรบอบการ
ปกครองที่ได้ชื่อว่าเจริญทันสมัยและเป็นที่ยอมรับในลโลกตะวันตก ชื่อเรียกร้องเช่นนั้นเป็นสิ่งที่น่า
ประหลาดมิใช่น้อย เพราะญี่ปุ่นมิได้มีคุณลักษณะอันใดที่เป็นพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตยมา
ก่อน ที่สำคัญคือ ประชาชนขาดการศึกษา ย่อมไม่สามารถจะเข้าใจหรือนิยมลัทธินิยม

ประชาธิปไตยได้อย่างแน่นอน ชาวญี่ปุ่นเคยคุ้นต่อการปกครองที่ใช้อำนาจเด็ดขาด ไม่เคยรู้จักหลักการปกครองโดยผู้แทน หลักการลงมติโดยเสียงข้างมากและหลักการมีฝ่ายค้านมาก่อน²⁰ กลุ่มแคว้นโตซาเองที่ขอรอบอบประชาธิปไตยก็ได้มีความคิดพื้นฐานนิยมลัทธิเสรีนิยม หากแต่โกรธแค้นที่รัฐบาลประกอบด้วยชามูไรจากแคว้นสึดสุมาและโซชูเป็นส่วนใหญ่²¹ เป็นการผูกขาดอำนาจไว้ในมือสองแคว้นนั้น แคว้นโตซาจึงเรียกร้องขอรัฐธรรมนูญเพื่อเป็นมาตรการเปิดโอกาสให้กลุ่มตนมีส่วนร่วมการปกครอง ซึ่งจะเป็นการทำลายการผูกขาดอำนาจในมือของสึดสุมาและโซชูได้ ผู้นำการเรียกร้องคือ อิตากากิ ตาอิชูเก (Itagaki Taisuke) และคณะพรรคมิได้มีความเชื่อถือในระบอบประชาธิปไตย แม้จนถึงความเชื่อถือในสิทธิ์เลือกตั้งให้แก่ประชาชนเสมอภาคกัน²² การเรียกร้องนั้นมีจุดประสงค์ที่จะให้กลุ่มตนหรือชนชั้นชามูไรเท่านั้นมีสิทธิ์ร่วมการปกครองมากกว่าจะเรียกร้องเพื่อปฏิบัติ และหรือแก้ไขความกดดันทางเศรษฐกิจ กบฏชาวนาเองก็ได้เกิดขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายทางการเมืองแต่อย่างใดเลย ดังนั้น สิทธิประชาธิปไตยมิได้เป็นที่รู้จักหรือนิยม แต่สิ่งหนึ่งปรากฏชัดแต่แรกแล้ว คือ ชนชั้นชามูไรสนใจการเมือง ชนชั้นนั้นมีจิตสำนึกทางการเมืองสูงมาก เพราะมีการศึกษาดี และเป็นชนชั้นนักปกครองแต่อดีต ชนชั้นนั้นเรียกร้องขอประชาธิปไตยเพื่อให้ชนชั้นของตนมีสิทธิ์ร่วมการปกครอง มากกว่าจะคำนึงถึงการให้ประชาชนทุกระดับมีสิทธิ์ด้วย แม้การเรียกร้องนั้นจะอ้างเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อปวงชน

ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1874 กลุ่มโตซา หรือกลุ่มความเคลื่อนไหวเพื่อปวงประชา (The Popular Movement) ได้ทุลเกล้าฯ ถวายบันทึกลงแด่สมเด็จพระจักรพรรดิราช เพื่อกราบบังคมทูลขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ เป็นการเปิดฉากการทำทลายทางการเมือง รัฐบาลเมอิจิจะทำประการใด? จริงอยู่กลุ่มเมอิจิเห็นควรว่าต้องมีระบอบประชาธิปไตย เพราะระบอบนั้นเป็นระบอบตะวันตกอันเป็นสัญลักษณ์แห่งความเจริญทันสมัยแบบตะวันตก ซึ่งอาจจะโน้มน้าวใจให้ชาวตะวันตกเห็นว่าญี่ปุ่นเจริญพอที่จะแก้ไขสนธิสัญญากันได้ อีกทั้งระบอบนั้นเป็นส่วนหนึ่งอันจำเป็นยิ่งของการพัฒนาชาติให้ทันสมัยในด้านการปกครอง ซึ่งจะยังผลให้เกิดการสร้างความสำเร็จในด้านอื่น²³ กลุ่มเมอิจิเห็นความจำเป็นที่จะต้องสถาปนาระบอบประชาธิปไตย แต่มีปัญหาว่า จะเป็นระบอบการปกครองที่สอดคล้องกับสถาบันกษัตริย์ได้อย่างไร ควรจะสร้างอำนาจอย่างไร และเกียรติภูมิของสถาบันกษัตริย์ก็เป็นสิ่งที่ต้องคำนึงมากที่สุด การกระจายอำนาจนั้นควรกระจายโดยวิธีใดจึงจะเหมาะสมโดยที่กลุ่มเมอิจิยังคงมีอำนาจหลัก และโดยกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อปวงประชาก็มีสิทธิ์ร่วมการปกครองเพียงพอที่จะไม่บังเกิดความไม่พอใจต่อรัฐบาล²⁴

ฝ่ายเรียกร้องขอรัฐธรรมนูญได้จัดตั้งพรรคการเมืองขึ้น แต่สมาชิกระดับผู้นำล้วนเป็นชามูไร ซึ่งโดยสายเลือดแล้วย่อมนิยมใช้ความรุนแรงในดวงการเมืองด้วย ได้มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องขอสถาบันการปกครองที่มีสภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐบาลฝ่ายบริหารเป็นพลเรือนรับผิดชอบต่อสภาโดยตรง และรัฐบาลเป็นผู้บริหารอำนาจอธิปไตยในพระปรมาภิไธยเท่านั้น²⁵ ในระหว่างที่ยังไม่มีรัฐธรรมนูญนั้น ญี่ปุ่นอยู่ภายใต้การปกครองอันเด็ดขาดของคณะเมอิจิ ซึ่งตัดสิ้นแทบทุก

หนทางมิให้พรรคการเมืองไม่ว่าจะเป็นแบบฝรั่งเศสหรืออังกฤษเติบโตใหญ่ โดยการปราบปรามด้วย
ข้อหาบ่อนทำลายความสงบของบ้านเมือง โดยการออกกฎหมายให้อำนาจเจ้าหน้าที่บ้านเมืองใน
การตรวจสอบสิ่งตีพิมพ์ ห้ามการชุมนุมในที่สาธารณะ (A Law of Public Meetings, ค.ศ. 1880)
และอนุมัติให้เจ้าหน้าที่ใช้มาตรการเท่าที่จำเป็นเพื่อจับกุมคุมขัง หรือกักบริเวณ หรือเนรเทศ แล้ว
แต่ความหนักเบาของข้อหา แต่การเคลื่อนไหวเพื่อขอร่วมการปกครองมิได้อ่อนล้าลงแต่
อย่างใด กิจกรรมทางการเมืองอันมากมายยังมีปรากฏ แม้ว่า ฝ่ายกลุ่มเมอิจิจะถือว่าไม่เป็น
เหตุการณ์สำคัญในระหว่าง ค.ศ. 1868-1880 ก็ตาม²⁶ รัฐบาลเริ่มตระหนักตกตื่นและตระหนักถึง
ความสำคัญอย่างแท้จริงของความเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตย เมื่อมีบุคคลสำคัญฝ่ายตนเป็นผู้นำ
ความเคลื่อนไหว กล่าวคือในวันที่ 11 มีนาคม ค.ศ. 1881 โอคุมา ชิเงโนบุ (Okuma Shigenobu)
ซึ่งเคยเป็นหนึ่งในกลุ่มเมอิจิเองได้ถวายฎีกาสู่โทชิบุตสึว่า ปกครองประเทศโดยผูกขาดอำนาจ
ไม่พึงเสียงประชาชนและฉ้อราษฎร์บังหลวง โดยเฉพาะการขายกิจการธุรกิจทั้งปวงของรัฐในเกาะ
ฮอกไกโด (Hokkaido) ใน ค.ศ. 1881 เป็นการวิจารณ์การปกครองและนโยบายการพัฒนา
เศรษฐกิจโดยตรง โอคุมาได้ขอพระราชทานรัฐธรรมนูญและการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่
ต้องสำเร็จผลในเร็ววัน แม้จะไม่พึงพอใจโอคุมา รัฐบาลก็ตระหนักว่าจำเป็นต้องมีการปกครอง
ระบอบประชาธิปไตย จึงมีการประกาศพระราชกฤษฎีกาว่าจะมีการพระราชทานรัฐธรรมนูญใน ค.ศ.
1890 อาจจะกล่าวได้ไม่ผิดนักว่า ความไม่พึงพอใจคณะเมอิจิที่เผด็จการในการปกครอง และความ
ไม่พึงพอใจในความทุกข์ยากทางเศรษฐกิจอันสืบเนื่องมาจากกระบวนการสร้างความเจริญและทันสมัย
เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้พรรคการเมืองสามารถยืนหยัดอยู่ได้โดยแรงศรัทธาของประชาชน และ
ทำให้รัฐบาลต้องเริ่มคิดแก้ไขปัญหาการเมืองอย่างจริงจัง การคิดแก้ไขนั้นโดยเนื้อแท้คือการสร้าง
ระบบการปกครองใหม่ที่ทันสมัยนั่นเอง

กระบวนการสร้างความเจริญและทันสมัย (Modernization)

สิ่งที่ควรพิจารณาก่อนอื่น คือ การสร้างความเจริญและทันสมัยนั้น มีความหมายแตกต่าง
จากกระบวนการเลียนแบบเป็นตะวันตก (Westernization) แม้ญี่ปุ่นจะสร้างชาติโดยอาศัย
ศิลปวิทยาการตะวันตกเป็นสำคัญ แต่ญี่ปุ่นมิได้ยอมรับการเปลี่ยนประเทศเป็นตะวันตกในทุกด้าน
โดยเฉพาะในด้านจิตใจ ระบบความเชื่อถือและปรัชญาหลักของญี่ปุ่นเอง²⁷ ญี่ปุ่นมีความเชื่อมั่นใน
มรดกวัฒนธรรมของตน และได้ผสมผสานมรดกนั้นให้เข้ากับการแสวงหาความรู้ศิลปวิทยาการ
ตะวันตก²⁸

ระหว่าง ค.ศ. 1873-1894 ซึ่งเป็นระยะแรกของกระบวนการนั้น สังคมญี่ปุ่นได้รับ
กระบวนการสร้างความเจริญและทันสมัยนั้นทุกแห่งทุกมุม ผู้นำมีเจตจำนงอันแน่วแน่และพร้อมที่จะ

ปฏิรูปอย่างพลิกแผ่นดินรุนแรงให้ได้ผลถึงรากถึงแก่น อันที่จริงพื้นฐานแห่งกระบวนการนั้นมีมาช้านานแล้ว กลุ่มบัณฑิตที่ได้รับการศึกษาอบรมแบบตะวันตกมีปรากฏและกลุ่มผู้นำเองก็เป็นนักการเมืองที่มีความรักชาติมากเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว กระบวนการได้ครอบคลุมไปทั่วทุกแง่ทุกมุมที่จะต้องเปลี่ยนแปลง อาทิ การทหาร การปกครอง เศรษฐกิจ การขนส่ง การคมนาคม การสื่อสาร กิจการของรัฐ เป็นต้น ในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1873 กระบวนการได้เริ่มด้วยการประกาศใช้ระบบปฏิทินแบบตะวันตก เป็นสัญลักษณ์แห่งการที่ญี่ปุ่นจะเปิดศักราชการสร้างชาติใหม่ และเป็นการประกาศนโยบายแห่งรัฐที่จะมุ่งมั่นในการสร้างความเจริญทันสมัย โดยรับศิลปวิทยาการตะวันตกแทนศิลปวิทยาการจีนแต่เดิม

ระหว่าง ค.ศ. 1868-1890 รัฐบาลมีอำนาจอาญาสิทธิ์พร้อมอยู่แล้ว เพราะได้ทำลายระบบศักดินาสวามิภักดิ์ จัดระบบการจัดเก็บภาษีใหม่ จัดการขนส่งคมนาคมและจัดตั้งกองทัพ ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยเบื้องต้นของการสร้างชาติที่ได้เริ่มไปบ้างแล้วก่อน ค.ศ. 1868 โดยเป็นความริเริ่มของแคว้นต่างๆ

1. การปกครอง

คณะเมอิจิมีได้ตั้งนอบใจที่จะสร้างรากฐานการปกครองใหม่ที่เอื้อประโยชน์แก่การสร้างชาติให้เจริญและทันสมัย เมื่อมีเสียงเรียกร้องต้องการระบอบประชาธิปไตย คณะเมอิจิจำเป็นต้องตอบสนอง แต่ประชาธิปไตยที่ญี่ปุ่นจะได้รับต้องเป็นประชาธิปไตยที่ทำให้อำนาจบริหารอยู่เหนือกว่าอำนาจนิติบัญญัติ เพื่อเป็นหลักประกันว่า สมาชิกแทนราษฎรจะไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางของกระบวนการสร้างความเจริญและทันสมัย คณะเมอิจิได้วางรากฐานระบอบประชาธิปไตยแนวนั้นแล้วโดยวิธีต่อไปนี้

1. ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1884 คณะเมอิจิประกาศตั้งชนชั้นขุนนางใหม่ เป็นการเตรียมชนชั้นเพื่อเป็นสมาชิกสภาขุนนาง

2. ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1885 คณะเมอิจิได้จัดตั้งรัฐบาลตามรูปแบบตะวันตกขึ้น

3. ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1888 ประกาศจัดตั้งคณะองคมนตรี (Privy Council) เป็นที่ปรึกษาของรัฐ มีอำนาจและหน้าที่ในการตีความรัฐธรรมนูญและการแก้ไขรัฐธรรมนูญ แต่ห้ามรับฎีการาษฎร เป็นการกำหนดขอบเขตแห่งหน้าที่คณะนั้นมีให้เกี่ยวข้องกับการเมืองโดยตรง

เมื่อจัดระบบการปกครองใหม่เช่นนั้น รัฐบาลหนีไม่พ้นปัญหาการขาดประสิทธิภาพด้วยเหตุที่มีการติดสินบน การฉ้อราษฎร์บังหลวง การเล่นพรรคเล่นพวก เป็นต้น ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1886 ได้มีการกำหนดระเบียบข้อบังคับข้าราชการพลเรือน และกำหนดให้มีระบบการสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการ

พร้อมๆ กับการปูพื้นฐานเพื่อระบอบใหม่นั้น กลุ่มเมอิจิได้ฝึกให้มีการปกครองระบอบดังกล่าวในระดับท้องถิ่นก่อน ใน ค.ศ. 1878 ได้มีการจัดตั้งสภาจังหวัด (Prefectural Assemblies)

ที่มาจากทางเลือกตั้ง แต่สภานี้ไม่มีอำนาจควบคุมการบริหารของจังหวัด เพราะไม่มีอำนาจควบคุมงบประมาณและการจัดเก็บภาษี ผู้ว่าราชการมียอำนาจนั้นแต่ฝ่ายเดียว และมีอำนาจออกกฎหมายได้ แม้จนถึงการใช้สิทธิยับยั้งมติของสภา และชุบหรือปิดสภาได้ อย่างไรก็ตาม องค์การเช่นนั้นนับเป็นองค์ประกอบทันสมัยล้ำหน้าที่แม้แต่ในยุโรปเองก็มิได้มีในทุกประเทศ เมื่อได้ปูพื้นฐานเปิดโอกาสเช่นนั้น แม้จนถึงการยินยอมให้มีพรรคการเมือง รัฐบาลก็ได้จำกัดขอบเขตกิจกรรมทางการเมืองทางอ้อมโดยวิธีการปราบปรามด้วยข้อหาบ่อนทำลายความมั่นคง และโดยวิธีการออกกฎหมายตั้งแต่ ค.ศ. 1875 กระทรวงมหาดไทยมีอำนาจหน้าที่ที่กว้างขวางในการควบคุมกิจกรรมทางการเมือง กระทรวงนี้มีอำนาจปกครองส่วนท้องถิ่น จัดการเก็บภาษีอากรและจัดการสาธารณสุขไปตลอดจนควบคุมกองกำลังตำรวจ กระทรวงนี้แม้จะเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยราชการ แต่รับผิดชอบต่อองค์จักรพรรดิเท่านั้น²⁹

เมื่อคณะเมือจี้ได้ปูพื้นฐานระบอบประชาธิปไตยแล้ว จึงได้มีการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญ โดยจุดประสงค์หลักที่ว่า กลุ่มเมือจี้ต้องการสร้างชาติให้เจริญและทันสมัย มีกำลังแสนยานุภาพอันเกรียงไกรและมีความมั่งคั่ง การสร้างชาติโดยจุดมุ่งหมายดังกล่าวต้องอาศัยการเมืองการปกครองที่มั่นคงและมีประสิทธิภาพเป็นสำคัญ กลุ่มเมือจี้จึงต้องให้ความสนใจในเนื้อหาบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญมาก บทบัญญัติรัฐธรรมนูญฉบับเมือจี้ที่มุ่งป้องกันทุกวิถีทางมิให้ฝ่ายปฏิปักษ์นี้มีพลังกำลังขึ้นมาท้าทายอำนาจรัฐได้เลย และกระบวนการสร้างระบอบประชาธิปไตยก็เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างระมัดระวัง รอบคอบ และช้านานทว่ามั่นคงทุกขั้นตอน อันเป็นเหตุให้กระบวนการดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายของกลุ่มเมือจี้สำเร็จงดงาม³⁰ และได้เจริญรุดหน้าในทศวรรษที่ 1920 เกินความคาดหมายของกลุ่มเมือจี้

ตามทรรศนะทางการเมืองของกลุ่มเมือจี้ สิทธิมนุษยชน ความเสมอภาค ภราดรภาพ และการต่อสู้ระหว่างชนชั้น ล้วนไม่ถือเป็นสิ่งสำคัญแต่อย่างใด ในความคิดทางการเมืองแล้ว กลุ่มเมือจี้มิได้กำหนดแยกสิทธิส่วนบุคคลออกจากหลักการว่าด้วยอำนาจอำนาจอธิปไตยแห่งรัฐ (Authority of the state)³¹ โดยนัยนั้น สังคมซึ่งเป็นส่วนรวมสำคัญกว่าส่วนบุคคล ความไม่เสมอภาคถือเป็นสิ่งปกติตามธรรมชาติวิสัย การเมืองและจริยศาสตร์เป็นสิ่งเดียวกัน และการปกครองโดยคนย่อมเหนือกว่าการปกครองโดยใช้กฎหมายเพียงประการเดียว รัฐบาลในอุดมคติเช่นนั้นเป็นรัฐบาลในระบอบปิตุลาธิปไตย (Patriarchal family) เป็นการผสมผสานสองลัทธินิยม คือ ลัทธินิยมการมีรัฐ (Statism) และลัทธิเสรีนิยม โดยกลุ่มเมือจี้มีแนวโน้มนิยมลัทธิรัฐนิยมมากกว่า

รัฐธรรมนูญที่จะร่างขึ้นนั้นต้องไม่มีบทบัญญัติใดที่ลิดรอนอำนาจของกลุ่มคณะเมือจี้ พระราชอำนาจจักต้องมีหลักการอันแน่นอน และอำนาจบริหารต้องเหนือกว่าอำนาจนิติบัญญัติ กล่าวคือ สถาบันผู้แทนของประชาชน (Representative institutions) ต้องมีปรากฏแต่มีอำนาจหน้าที่อันจำกัดพอประมาณ และสถาบันกษัตริย์ต้องมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงที่สุด³² หลักการนั้นมีภูมิหลังมาจากการที่การเมืองญี่ปุ่นพัฒนาอยู่ในแวดวงกลุ่มเมือจี้เองที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งกันเอง

และองค์พระมหากษัตริย์ได้ถูกนำมาอย่างเป็นทางการที่ทงหน่งเหี้ยวทุกหมู่เหล่าให้สามัคคีกันในการสร้างชาติ^{๓๓} ถึงกระนั้น หลักการดังกล่าวได้สะท้อนถึงอิทธิพลปรัชญาการเมืองของเยอรมนีเองที่ว่า รัฐเปรียบเสมือนตัวบุคคลผู้ปกครองหรือกึ่งตัวบุคคลผู้ปกครอง รัฐบาลปกครองโดยมีพระราชอำนาจเป็นพื้นฐานสำคัญ ระบอบจักรพรรดิราชย์เป็นแก่นกลาง (Essence) ของประเทศชาติ^{๓๔}

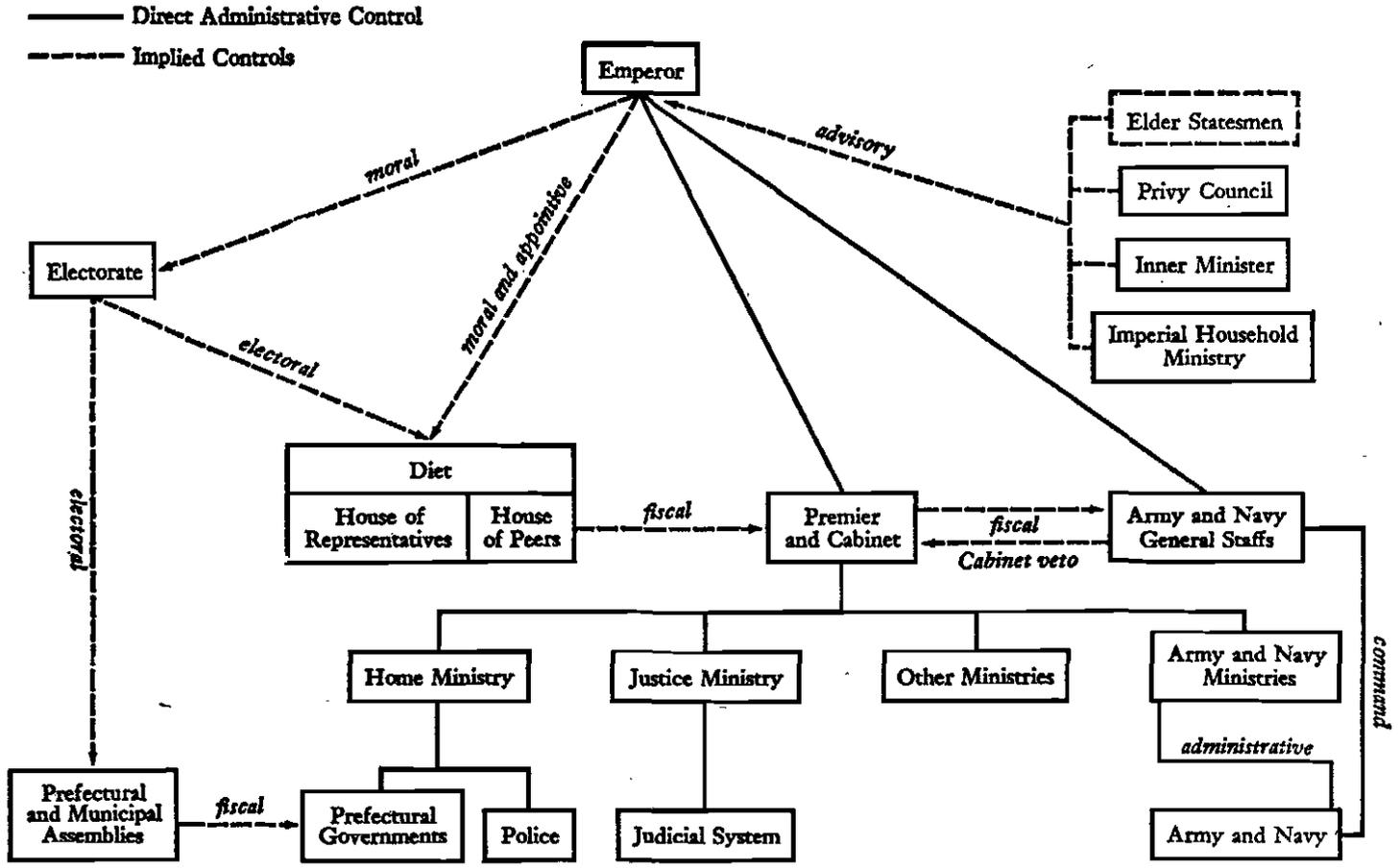
บทบาทและความสำคัญของสมเด็จพระจักรพรรดิราชย์นั้นมีเหตุผลที่มาจากระบบความเชื่อถือคติชินโต ซึ่งได้ปลูกฝังอบรมชาวญี่ปุ่นให้เชื่อมั่นในคุณวิเศษยิ่งของการเป็นประชาชาติที่มีทิพยภาวะ (Divinity) กล่าวคือ สุริยเทพี (Amaterasu-O-Mikami) เป็น บรรพบุรุษแห่งประชาชาติ ญี่ปุ่นและพระราชวงศ์ญี่ปุ่น องค์จักรพรรดิโดยพระราชสมภพ ทรงเป็นองค์แทนทวยเทพและทรงปกครองทั้งจักรวาลสากลโลกตามพระราชประสงค์แห่งทวยเทพ สถาบันกษัตริย์จึงเป็นสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ องค์สุริยเทพีจะทรงปกป้องรักษาและทรงนำวิถีทางให้แก่ชาวญี่ปุ่น ประชาชาติญี่ปุ่นจะต้องแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์^{๓๕} สถาบันกษัตริย์จึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นสถาบันมากกว่าจะสำคัญที่ตัวบุคคลผู้เป็นจักรพรรดิ เพราะสถาบันคือตัวแทนแห่งเอกภาพของประชาชาติ และเป็นสัญลักษณ์หลักสำหรับระบอบอุดมการณ์ของกลุ่มเมอิจิ องค์พระมหากษัตริย์คือเป้าหมายแห่งการบูชาของประเทศชาติ (National Warship) โดยที่พระองค์มิได้ทรงมีพระราชอำนาจอันแท้จริงของพระองค์เอง ประชาชนญี่ปุ่นถือว่ารัฐและองค์จักรพรรดิคือสิ่งเดียวกัน การจงรักภักดีต่อพระองค์ ย่อมหมายถึงการจงรักภักดีต่อรัฐด้วย ความจงรักภักดีของมวลชน (Mass Allegiance) ได้ถูกปลูกฝังโดยสื่อการศึกษาและระบบความเชื่อถือตามคติชินโต ลัทธิพิธีการบูชาองค์จักรพรรดิ (Cult of Emperor Worship) คือ ลัทธิพิธีการบูชารัฐนั่นเอง

โดยอุดมการณ์ทางการเมืองดังกล่าว กลุ่มเมอิจิได้กำหนดหลักการสำหรับรัฐธรรมนูญไว้ตั้งแต่แรกแล้วว่า สถาบันกษัตริย์ต้องเป็นสถาบันสูงสุดอันศักดิ์สิทธิ์ รัฐต้องสามารถควบคุมประชาชนได้ อำนาจบริหารต้องมีเส้นเหนืออำนาจนิติบัญญัติ และประชาชนจักต้องเคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐ สิทธิเสรีภาพต้องถือเป็นรองจากหลักการดังกล่าวทั้งหมด^{๓๖} บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญต้องมีลักษณะทั่วไปกว้างขวางไม่เจาะจงเฉพาะ เพื่อสะดวกแก่การตีความให้เป็นประโยชน์แก่การปกครอง

แม้จะมีการแต่งตั้งคณะผู้ร่างรัฐธรรมนูญให้เดินทางไปยุโรปเพื่อศึกษารัฐธรรมนูญของโลกตะวันตกในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1882 แต่คณะผู้แทนเองมีรูปแบบรัฐธรรมนูญที่ตนต้องการอยู่แล้วในใจ คือแบบเยอรมันปรัสเซีย คณะผู้แทนได้ดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญเป็นการภายในลับๆ มิให้เป็นที่แพร่พรายถึงสาธารณชน เพื่อป้องกันมิให้มีการวิพากษ์วิจารณ์และให้ปลอดพ้นจากการปลุกกระดมมวลชนอันจะเป็นอุปสรรคแก่การนั้น

ในวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1889 สมเด็จพระจักรพรรดิราชย์ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ปวงชน ณ พระมหาราชวัง เป็นพระราชพิธีเรียบง่ายและเงียบๆ ที่กินเวลาไม่ถึง 10 นาที กลุ่มเมอิจิได้ปกครองประเทศเป็นเวลา 21 ปี (ค.ศ. 1868-1889) กว่าที่ยินยอมให้มีการปกครองภายใน

THE POLITICAL SYSTEM UNDER THE MEIJI CONSTITUTION

ระบบการเมืองภายใต้รัฐธรรมนูญเมจิ

ได้รัฐธรรมนูญ แต่ถึงแม้จะมีรัฐธรรมนูญแล้ว กลุ่มเมอิจก็ยังคงมีอำนาจมากเช่นเดิม เพราะรัฐธรรมนูญเมอิจนั้นปกป้องและเสริมส่งพระราชอำนาจ ปกป้องกลุ่มเมอิจ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเสมือนที่ปรึกษาส่วนพระองค์ และได้กำหนดอำนาจนิติบัญญัติให้มีขอบเขตจำกัด รัฐได้อิงแอบพึ่งพาอาศัยอำนาจอาญาสิทธิ์แห่งสถาบันกษัตริย์ (Imperial Prerogatives) เพื่อปกป้องเอกภาพแห่งรัฐให้รอดพ้นจากภัยอันตรายอันอาจเกิดขึ้นจากสิทธิโดยธรรมชาติของมนุษย์ (Natural rights)³⁷

รัฐธรรมนูญมิได้ระบุนำนาจอธิปไตยและสิทธิเป็นของปวงชน³⁸ ประชาชนคือพลเมืองผู้มีหน้าที่ต่อรัฐ โดยไม่มีการเน้นสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลแต่อย่างใด อำนาจอธิปไตยเป็นของพระมหากษัตริย์เท่านั้น พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งสถานะอันสูงสุดศักดิ์สิทธิ์ และทรงไว้ซึ่งพระบุญญาธิการมหาศาล พระองค์ทรงสถิตเหนือการวิพากษ์วิจารณ์ ผู้หนึ่งผู้ใดจะล่วงละเมิดและหมิ่นพระบรมเดชานุภาพมิได้ พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุดในการบริหารประเทศโดยผ่านองค์การทางการเมืองการปกครองคือ คณะรัฐบาล รัฐสภา คณะตุลาการ และเหล่าข้าราชการ ดังปรากฏจากการที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการแต่งตั้งคณะรัฐบาล ควบคุมงบประมาณแผ่นดิน และทรงตราพระราชบัญญัติ โดยเฉพาะการแก้ไขรัฐธรรมนูญโดยคำแนะนำของสภาพระราชวงศ์ (Imperial Family Council) และคณะองคมนตรี พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการประกาศหรือยุติสงคราม และในการทำสนธิสัญญา พระราชอำนาจนั้นครอบคลุมสถาบันทหารโดยที่ทรงเป็นจอมทัพ ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการแต่งตั้งโยกย้ายข้าราชการทหารระดับสูง ตลอดจนทรงวินิจฉัยโครงสร้างองค์การของสถาบันทหาร นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์ยังทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเหนือสถาบันนิติบัญญัติ กล่าวคือ ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการเปิดหรือปิดหรือยุบรัฐสภา (Diet) ซึ่งใช้ระบบสองสภา (Bicameral System) ประกอบด้วยวุฒิสภาหรือสภาสูงจากการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง และสภาผู้แทนราษฎรจากการเลือกตั้ง รัฐสภาไร้อำนาจของตนเอง แม้จะมีสิทธิไม่ยอมรับกฎหมาย แต่จะไม่ให้กฎหมายผ่านมิได้ สภาผู้แทนฯ ไม่มีอำนาจควบคุมนโยบายรัฐบาล เพราะไม่มีอำนาจควบคุมงบประมาณแผ่นดินแต่อย่างใด อำนาจบริหารคือฝ่ายรัฐบาลนั้นล้วนเหลือเหนืออำนาจนิติบัญญัติ เพราะอำนาจบริหารของรัฐบาลโดยเนื้อแท้คือ พระราชอำนาจนั่นเอง รัฐบาลได้กล่าวอ้างว่า ตนเป็นรัฐบาลในสมเด็จพระจักรพรรดิ จึงรับผิดชอบต่อพระองค์เท่านั้น ไม่มีต้องรับผิดชอบต่อรัฐสภา

อำนาจนิติบัญญัตินั้นไม่มั่นคง นับตั้งแต่วิธีการเลือกตั้ง ซึ่งกฎหมายกำหนดสิทธิเลือกตั้งและรับสมัครเป็นผู้แทนว่าต้องเป็นพลเมืองชายอายุ 25 ปีขึ้นไป และต้องเสียภาษีในอัตราที่กำหนดเท่านั้น ผู้มีทรัพย์สินสูงค่าเท่านั้นที่มีสิทธิ์ร่วมการเมืองการปกครอง แม้แต่ระบบนิติศาสตร์เองก็ได้ประสบปัญหาว่าจะตรากฎหมายอย่างไรโดยไม่ขัดต่อความเป็นจริงของสังคมญี่ปุ่นเอง ระบบนิติศาสตร์ใช้เวลา 25 ปี (ค.ศ. 1873-1898) ในการสร้างความเจริญทันสมัย กฎหมายสำคัญคือประมวลกฎหมายอาญา (Criminal Code, ค.ศ. 1882) ตามรูปแบบฝรั่งเศส และประมวลกฎหมายแพ่ง (Civil Code, ค.ศ. 1898-1899) ตามรูปแบบเยอรมัน

การมีรูปแบบตะวันตกของสถาบันการปกครองมิได้หมายความว่า พัฒนาการทางการเมืองจะเป็นแบบตะวันตกเสมอไป พัฒนาการทางการเมืองญี่ปุ่นตั้งแต่ปี 1890 เป็นพัฒนาการที่เต็มไปด้วยปัญหาความขัดแย้งมากมาย อันเป็นอุปสรรคสำคัญในการตัดขั้นตอนความเจริญของระบอบประชาธิปไตย การสร้างความเจริญทันสมัยแก่การเมืองการปกครองโดยหยิบยืมอุดมการณ์และแบบอย่าง (Form) ตลอดจนระบบ (System) แบบตะวันตกมาดัดแปลงให้เหมาะสมแก่ความต้องการของชาวญี่ปุ่น และการที่ชาวญี่ปุ่นได้ประพฤติปฏิบัติในการ “เล่นการเมือง” แบบญี่ปุ่นแท้ๆ ตามรูปแบบการปกครองที่ตนดัดแปลงแล้วนั้น ทำให้การเมืองญี่ปุ่นมิได้เติบโตใหญ่เป็นแบบประชาธิปไตยอันแท้จริง หากแต่เป็นประชาธิปไตยแบบญี่ปุ่น

2. การศึกษา

การพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ย่อมเริ่มด้วยการสร้างความเจริญทันสมัยในด้านสังคมและแนวคิดปัญญาชน³⁹ พื้นฐานแห่งการพัฒนาประเทศจึงอยู่ที่การศึกษาที่จะผลิตประชากรที่มีคุณภาพเป็นประโยชน์แก่การพัฒนาประเทศ และปลูกฝังอบรมประชาชนให้เคารพเชื่อฟังอยู่ในโอวาทของรัฐ จงรักภักดีต่อรัฐและเป็นพลเมืองดีที่มีจิตสำนึกในหน้าที่พลเมือง

ในอดีต ชนชั้นที่มีการศึกษาคือชนชั้นนักรบ การศึกษายึดถือคตินิยมขงจื้อ ชนชั้นนักรบนักปกครองได้ผูกขาดการศึกษาไว้ตลอดมา เมื่อถึงสมัยเมอิจิ การปฏิรูปการศึกษาได้รับอิทธิพลแนวความคิดและระบบล่าสุดของตะวันตกอย่างอิสระเต็มที่⁴⁰ การศึกษาศิลปวิทยาการได้สนองตอบจุดประสงค์ของพระราชปฏิญาณ (Imperial Oath) อย่างกระตือรือร้นเป็นอย่างยิ่ง ได้มีการกำหนดนโยบายการศึกษาและจัดตั้งองค์การการศึกษาแบบตะวันตก ลัทธิเสรีนิยมปรากฏอิทธิพลเด่นชัดในการศึกษาแบบใหม่นั้นซึ่งเป็นแบบฝรั่งเศส ระบบการศึกษาได้มีแบบอย่างรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง และอุดมคติการศึกษาเสรีนิยมแบบอังกฤษปรากฏชัดเจน

การศึกษาได้เริ่มในเดือนกันยายน ค.ศ. 1872 กำหนดแบ่งญี่ปุ่นออกเป็น 8 เขตการศึกษา (Educational Region) ทุกเขตต้องมีมหาวิทยาลัย 1 แห่ง โรงเรียนมัธยมศึกษา 23 แห่ง และโรงเรียนประถมศึกษา 210 แห่ง รัฐบาลได้กำหนดการประถมศึกษาเป็นการศึกษาภาคบังคับ การศึกษาภาคบังคับนั้นถือเป็นความก้าวหน้าและล้ำหน้าแม้แต่กลุ่มประเทศในยุโรปเอง⁴¹ อัตราการรู้หนังสือ (Literacy) ของประชากรญี่ปุ่นนับว่าสูงอยู่ในแนวหน้าระดับโลกเมื่อถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20⁴²

ในทศวรรษที่ 1880 ปรัชญาการให้การศึกษาแก่ประชาชนได้เปลี่ยนแปลงไป อิทธิพลลึกลับที่สำคัญมาจาก พลังลัทธิชาตินิยม (Nationalism) และลัทธิรักชาติ (Patriotism) ซึ่งได้แพร่หลายอย่างรวดเร็วแทนที่ลัทธิเสรีนิยม การศึกษาได้เปลี่ยนแปลงทั้งทฤษฎีและภาคปฏิบัติ และการศึกษาได้สะท้อนความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างการศึกษาและศีลธรรมจรรยากับการปกครอง การศึกษากลายเป็นสื่อสำคัญในการปลูกฝังอบรมประชาชนญี่ปุ่น (Mass Indoctrination) ที่เน้นจริยศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เป็นการศึกษาเพื่อรับใช้ประชาชาติมากกว่าเพื่อประโยชน์ส่วนบุคคล

รัฐบาลมีจุดมุ่งหมายที่จะควบคุมการศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบายแห่งรัฐ โดยเน้นการศึกษา ศิลปวิทยาการตะวันตก แต่ต้องยึดมั่นในจริยศาสตร์ญี่ปุ่นเองด้วย คือเน้นคติขงจื้อและศาสนาชินโต นักศึกษาต้องมีความจงรักภักดีต่อระบอบการปกครอง และมีความพร้อมในด้านคุณวุฒิและความสามารถที่จะพัฒนาประเทศด้วย ระบบการศึกษาจึงต้องเป็นเครื่องพิสูจน์ที่สำคัญในการเป็นพลังหลักอันจำเป็นยิ่งในองค์กรของการเมืองญี่ปุ่นและเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาญี่ปุ่นเป็นสังคมอุตสาหกรรม

ทฤษฎีการศึกษาดังกล่าวที่อิงแบบเยอรมันปรัสเซียได้เป็นทฤษฎีทางการปรากฏในพระราชกฤษฎีกา (Imperial Rescript) เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม ค.ศ. 1890 พระราชกฤษฎีกานั้นเน้นหนักคุณประโยชน์แห่งสังคม (Social Harmony) และความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนาจักรีซึ่งเป็นปรัชญาแห่งชาติมากกว่าจะเน้นการศึกษาแสวงหาความรู้ในสากลโลกดังที่ปรากฏในพระราชบัญญัติปี 1868⁴³ ระบบการศึกษานับแต่นั้นมามุ่งหมายเอกภาพแบบเดียวกัน (Uniformity) และการแสวงหาคุณประโยชน์จากการศึกษาเพื่อสนองตอบการปลูกฝังอบรมปรัชญาแห่งชาติให้แก่มวลชน⁴⁴ การปลูกฝังอบรมนั้นเริ่มตั้งแต่ระดับการประถมศึกษาซึ่งเป็นการศึกษามากับ

การศึกษาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1890 ได้ถูกกำหนดเวลาแห่งการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษา 6 ปี มัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี มัธยมศึกษาปลายหรือการอาชีวศึกษา 3 ปี และระดับอุดมศึกษา 3 ปี การศึกษามีกำหนดเวลาแห่งการศึกษาเป็นอัตรา 6:3:3:3⁴⁵ กระทรวงการศึกษาเป็นองค์การบริหารการศึกษาที่รวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง คณะองคมนตรีเป็นผู้ควบคุมนโยบายการศึกษา การให้ทุนการศึกษา และกฎระเบียบทุกระดับการศึกษา เป็นการค้ำประกันว่านโยบายและการบริหารการศึกษา สอดคล้องกับปรัชญาแห่งชาติ

3. การทหาร

ในการพัฒนากำลังแสนยานุภาพให้เจริญและทันสมัยนั้น กลุ่มเมจิตระหนักดีว่ากองทัพมิได้สำคัญเฉพาะเพื่อป้องกันประเทศเท่านั้น หากแต่ยังมีความหมายจำเป็นยิ่งในการสร้างเงื่อนไขแก่การสร้างชาติให้เจริญและทันสมัยด้วย⁴⁶ การพัฒนากองทัพจึงได้เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการพัฒนาอุตสาหกรรมและการจัดตั้งสังคมใหม่

ในศตวรรษที่ 19 แนวนวนส่วนใหญ่มีคนที่มิประสบความสำเร็จและเรียนรู้ศิลปวิทยาการตะวันตกตลอดจนมีอุตสาหกรรมทหารมาช้านานแล้ว เมื่อกลุ่มเมจิกำหนดนโยบายสร้างญี่ปุ่นให้เข้มแข็งนั้น ทั้งคนและวิทยาการทหาร ตลอดจนระบบการจัดตั้งกองทัพล้วนเป็นมรดกตกทอดเป็นประโยชน์แก่รัฐบาล สิ่งแรกที่ได้กระทำเป็นการรีบด่วนคือ การประกาศพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร (Universal Conscription) ใน ค.ศ. 1873 เป็นการตัดรากฐานแห่งการผูกขาดในอาชีพรบของชนชั้นซามูไร และเป็นภาระของชนชั้นนั้น ตลอดจนเป็นการจัดตั้งกองกำลังที่ต้องผ่านการฝึกอบรมทางทหาร เพื่อเป็นกองกำลังสำคัญในการค้ำประกันการพัฒนาประเทศ โดยป้องกันมิให้ผู้

ไม่เห็นด้วยกระด้างกระเดื่องขัดขวางการพัฒนาประเทศตามแนวความคิดของกลุ่มเมอิจิ ดังจะเห็นตัวอย่างใน ค.ศ. 1877 เมื่อกองทัพที่ทันสมัยสามารถปราบกบฏซามูไรนำโดยซายิโกะได้สำเร็จ ภายหลังกบฏนั้น กองทัพอิงคูมีความหมายสำคัญมากขึ้นตามลำดับ ใน ค.ศ. 1883 ได้มีการจัดตั้งกองทัพตามแบบอย่างเยอรมัน โดยมีโครงสร้างเบื้องต้นสูงสุด คือ คณะเสนาธิการทหาร (General Staff) และจัดตั้งวิทยาลัยเสนาธิการทหาร (Staff College) การจัดตั้งองค์กรของสถาบันทหารได้มั่นคงมากขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1887 เมื่อมีการแบ่งหน่วยราชการสำคัญเป็นเหล่าทหารราบ (Infantry) เหล่าทหารปืนใหญ่ (Artillery) หน่วยส่งกำลังบำรุง (Supply) และเหล่าทหารช่าง (Engineers) ญี่ปุ่นได้ส่งเสริมนโยบายพึ่งตนเองให้มากที่สุดโดยสนับสนุนการสร้างอุตสาหกรรมทหารผลิตอาวุธยุทธโศปกรณ์เอง

การจัดตั้งสถาบันทหารและทหารเรือของญี่ปุ่นย่อมเลียนแบบอย่างเยอรมนีและอังกฤษเป็นสำคัญเช่นเคย แต่สิ่งที่ควรสังเกต คือ ในระบบราชการทหารญี่ปุ่นนั้น ผู้รับผิดชอบกิจการทหารและกำหนดวินัยจรรยาบรรณ คือ เสนาธิการทหาร (Chief of Staff) เป็นผู้รับผิดชอบกิจการทหารจรทั่วไป (Inspector General) ผู้รับผิดชอบการฝึกอบรบทหาร และรัฐมนตรีกระทรวงยุทธนาธิการ (War Minister) ผู้รับผิดชอบการบริหารราชการทหาร กำลังแสนยานุภาพนั้นรับผิดชอบต่อองค์จักรพรรดิผู้ทรงเป็นจอมทัพเท่านั้น มิได้รับผิดชอบต่อรัฐบาลโดยตรง

กำลังแสนยานุภาพที่เกรียงไกรนั้นเป็นผลงานสำคัญของยามางาตา อาริโตโม (Yamagata Aritomo) ผู้ได้ชื่อว่าเป็นบิดาแห่งกองทัพญี่ปุ่น การพัฒนากองทัพต้องสิ้นเปลืองงบประมาณสูงมาก และกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งกันระหว่างฝ่ายบริหารกับฝ่ายนิติบัญญัติตลอดสมัยเมอิจิ

4. การพัฒนาเศรษฐกิจ

การพัฒนาประเทศญี่ปุ่นจะไม่มีหนทางสำเร็จได้ ถ้าปราศจากการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเบื้องต้น กลุ่มเมอิจิมีความเชื่อมั่นมากกว่า ความมั่งคั่งและอำนาจจักต้องมาจากอำนาจอันมั่นคงทางเศรษฐกิจเท่านั้น ตัวอย่างความสำเร็จเช่นนั้นประจักษ์ชัดในสมัยนั้น คือ ความเจริญของโลกตะวันตกที่มาจากความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญซึ่งมีแบบอย่างการพัฒนาเศรษฐกิจที่เรียกว่าลัทธิทุนนิยมแบบการประกอบการโดยอิสระ (Laissez-Faire Capitalism) กลุ่มเมอิจิได้กำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแบบประยุกต์ โดยการพัฒนาเศรษฐกิจให้เป็นทั้งแบบลัทธิทุนนิยมโดยรัฐ (State Capitalism) และแบบประกอบการอิสระโดยเอกชน (Private Enterprise) เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยรัฐมีส่วนร่วมตั้งแต่กำหนดนโยบาย แผนพัฒนา ส่งเสริมและชี้นำแนวทางแก่การพัฒนาโดยตรง⁷

กลุ่มเมอิจิได้เปรียบโลกตะวันตกมากในการพัฒนาเศรษฐกิจแบบตะวันตก เพราะญี่ปุ่นสามารถพัฒนาเศรษฐกิจรวดเร็วโดยมิต้องศึกษาค้นคว้าวิหยาการด้วยตนเอง ญี่ปุ่นได้ศึกษาวิหยาการตะวันตก เลือกรับและดัดแปลงปรับปรุงเพื่อให้เหมาะสมและสนองตอบจุดประสงค์ ญี่ปุ่น

ไม่จำเป็นต้องเสี่ยงลงมือทดลอง การพัฒนาไม่ต้องเผชิญอุปสรรคจนล่าช้าดังที่ตะวันตกได้เผชิญ แต่ก็มีข้อควรสังเกตเช่นกันว่า ญี่ปุ่นพัฒนาเศรษฐกิจโดยมิได้มีโอกาสแสวงหาแหล่งเงินทุนหรือความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจจากโลกตะวันตก การพัฒนาดำเนินไปโดยปลอดจากอิทธิพลของลัทธิอุดมการณ์อื่นนอกเหนือจากลัทธิทุนนิยมโดยรัฐ ภายในประเทศก็ไม่มีลัทธิอื่นให้เลือกหรือแข่งขันแข่งแต่อย่างใด⁴⁹ การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไปมากกว่ากระโดดก้าวล้ำหน้า

เมื่อกลุ่มเมอิจิมีเจตนาอันแน่วแน่ในการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ญี่ปุ่นมีเค้าการพัฒนาเศรษฐกิจก่อนหน้านั้นบ้างแล้วตามแว่นแคว้นต่าง ๆ บางแว่นแคว้นที่ค่อนข้างจะนิยมการปฏิรูปเศรษฐกิจส่วนใหญ่เป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม ที่สำคัญคืออุตสาหกรรมทหาร ผลิตอาวุธ ยุทโธปกรณ์ การต่อเรือ เทคนิคการเดินเรือ อุตสาหกรรมเหล็ก การหล่อเหล็ก เป็นต้น การปฏิรูปเศรษฐกิจในสาขาอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรมดังกล่าวเป็นพื้นฐานแก่การพัฒนาเศรษฐกิจในสมัยเมอิจิ แต่มีข้อควรสังเกตว่า ชนชั้นพ่อค้ามิได้มีบทบาทโดยตรงในการพัฒนาเศรษฐกิจดังที่ควรจะเป็น เพราะการปิดประเทศที่ยาวนานหลายร้อยปี ทำให้พ่อค้าเองมีความเจริญเติบโตทางอุตสาหกรรมพาณิชย์กรรมที่มีขอบเขตจำกัดมาก เมื่อถึงต้นสมัยเมอิจิ การยกเลิกระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ การเปิดเมืองท่า และการยกเลิกหนี้เจ้าขุนนาง เหล่านี้ล้วนทำให้พ่อค้าในระบบเศรษฐกิจเดิมไม่อยู่ในฐานะที่จะดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจได้ เพราะขาดความรู้ในธุรกิจการค้าระหว่างประเทศ และโดยประสบการณ์เดิมไม่เคยมีความเกี่ยวข้องกับการค้าระหว่างประเทศ การพัฒนาเศรษฐกิจจึงต้องอาศัยนักประกอบการธุรกิจรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก⁵⁰

ในขั้นต้น กลุ่มเมอิจิต้องเริ่มการพัฒนาระบบเงินตราและการธนาคาร ซึ่งเป็นโฉมหน้าอันสำคัญยิ่งของรัฐสมัยใหม่⁵¹ ใน ค.ศ. 1871 รัฐบาลได้ปรับปรุงระบบเงินตราโดยใช้ระบบมาตรฐานทองคำ อีกสองปีต่อมา ได้มีการจัดระบบการจัดเก็บภาษีที่สำคัญคือภาษีที่ดินซึ่งเป็นรายได้หลักของรัฐ และมีการจัดตั้งธนาคารและธนาคารแห่งชาติขึ้น ตลอดจนการแก้ไขปัญหาเงินทองให้แก่ชาวยุโรปโดยการเปลี่ยนจากเบี้ยหวัดเงินปี (Stipends) เดิมมาเป็นพันธบัตรรัฐบาลเพื่อโน้มน้าวใจชาวยุโรปให้ริเริ่มลงทุนประกอบธุรกิจในระบบเศรษฐกิจใหม่ เมื่อระบบการเงินและระบบเงินตราตั้งมั่นแล้ว การพัฒนาเศรษฐกิจย่อมจะดำเนินไปได้อย่างราบรื่น และเป็นการพัฒนาสองด้านที่สำคัญมากพร้อมกัน คือ การเกษตรกรรมและการอุตสาหกรรม

4.1 การเกษตรกรรม

กลุ่มเมอิจิได้ตั้งเป้าหมายที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ แต่การพัฒนาอุตสาหกรรมนั้นต้องมีเงินทุนมหาศาล เงินทุนเช่นนั้นมิได้มาแหล่งเดียวสมัยนั้นคือ แหล่งการเกษตร กลุ่มเมอิจิจึงต้องพัฒนาการเกษตรให้ผลิตพืชผลได้ปริมาณมาก คุณภาพดี ราคาถูก เพื่อจะได้เป็นสินค้าพืชผลน่ายุโรปได้ให้แก่เกษตรกร ทำให้เกษตรกรมีฐานะมั่นคงพอที่จะเสียภาษีให้รัฐเพื่อนำไปเป็นทุนพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาอุตสาหกรรมโดยอาศัยทุนรอนจากการเกษตรเป็นแบบอย่างก็กลุ่มเมอิจิต้องดำเนินการเช่นนั้นด้วยขาดทุนทางเลือกเป็นอื่น

การเกษตรของญี่ปุ่นแต่เดิมเป็นแบบการเพาะปลูกบนที่ดินขนาดเล็ก ลงทุนน้อย และใช้ประโยชน์ทุกตารางนิ้วของแผ่นดิน ชาวนาผลิตพืชผลพอยังชีพของตน มากกว่าจะผลิตให้ได้ปริมาณมากเพื่อการค้า เมื่อกลุ่มเมือพัฒนาการเกษตรก็ได้มุ่งพัฒนาวิธีการเพาะปลูกพืชผล และมุ่งให้ชาวนามีที่ดินเป็นของตนเอง ตลอดจนสนใจเกษตรกรให้มีแหล่งเงินกู้จากสถาบันการเงินมากกว่าผู้จากเอกชนซึ่งยอมตั้งอัตราดอกเบี้ยสูงมาก⁶¹ ในการปรับปรุงวิธีการผลิตต้องอาศัยวิทยาการ (Technology) ตะวันตกให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาวะการเกษตรที่เป็นจริง และเรียนรู้จากประสบการณ์ประกอบด้วย ได้มีการตั้งวิทยาลัยและโรงเรียนสอนการเกษตร มีที่ปรึกษา (Advisers) ผู้เชี่ยวชาญ (Experts) และครูบาอาจารย์ชาวตะวันตกมาประสิทธิ์ประสาทวิชาการให้แก่ญี่ปุ่น มีการส่งนักศึกษาไปศึกษาต่างประเทศ และจัดสถานีทดลองปลูกพืชผลตามหลักวิชาการ เป็นต้น แต่โดยทั่วไปแล้ว การเกษตรยังไม่ใคร่ใช้เครื่องจักรผลิตพืชผล เพราะแรงงานถูกมีมากเหลือเฟือ ที่ดินเพาะปลูกยังคงมีขนาดเล็ก สิ่งเปลี่ยนแปลงไปบ้างคือ เมืองและสถาบันการเงินได้ควบคุมวิถีชีวิตของชาวนา และกำหนดสถานะทางเศรษฐกิจของชาวนาไว้ ผลผลิตมีได้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น เพราะชาวนายังนิยมเพาะปลูกพอยังชีพมากกว่า⁶² อีกทั้งนโยบายการคลัง (Fiscal Policy) ซึ่งเป็นนโยบายการจัดการและใช้จ่ายรายได้แผ่นดินที่มุ่งหมายเก็บภาษีหนักจากการเกษตร เพื่อพัฒนาการอุตสาหกรรมหนักและการทหาร ย่อมเป็นผลเสียแก่การเกษตรด้วยและทำให้ชาวนาไม่พอใจระบบการปกครองที่เลือกที่รักมักที่ชังและเลือกที่จะโอบอุ้มแต่การอุตสาหกรรม สภาวะการเกษตรที่มีได้เพิ่มผลผลิตได้เริ่มเป็นปัญหาอย่างมากเมื่อญี่ปุ่นเผชิญภาวะประชากรสิ้นประเทศ⁶³ การพัฒนาเศรษฐกิจได้เผชิญปัญหาที่ซับซ้อนกว่าไม่เพียงพอที่จะเลี้ยงดูประชากรทั้งประเทศ เศรษฐกิจต้องเผชิญอนาคตอันน่าสะพรึงกลัวในทศวรรษที่ 1930

4.2 การอุตสาหกรรม

การพัฒนาอุตสาหกรรมต้องเริ่มด้วยการพัฒนาการค้าเพื่อให้ประชาชนต้องการสินค้า อันจะส่งผลให้เกิดการสนองตอบเป็นการผลิตสินค้าและบริการ ญี่ปุ่นสามารถพัฒนาอุตสาหกรรมได้อย่างรวดเร็วสำเร็จผลโดยอาศัยวิทยาการตะวันตก ในสมัยนั้น แบบอย่างการพัฒนาอุตสาหกรรมนั้นมีสองแบบคือ

ก. แบบที่ 1 เป็นแบบอังกฤษ ส่งเสริมเศรษฐกิจเสรีโดยส่งเสริมการค้า การทดลอง ส่งเสริมสถาบันการเงิน รัฐมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาอุตสาหกรรม ปัจจัยหลักของการพัฒนาแบบอังกฤษคือ ถ่านหินและเหล็ก

ข. แบบที่สองเป็นแบบเยอรมัน รัฐเป็นผู้กำหนดแนวทางการพัฒนา ควบคุมการริเริ่มการค้าเป็นระบบ ควบคุมสถาบันการเงินที่ให้เงินทุน และเป็นผู้ควบคุมการพัฒนาอุตสาหกรรม ปัจจัยหลักคือเหล็กกล้า และถ่านหินที่ผลิตเป็นสินค้าหลากหลายรูปแบบ⁶⁴

ญี่ปุ่นมีทางเลือกปฏิบัติ ญี่ปุ่นได้พัฒนาทั้งสองแบบให้เหมาะแก่ญี่ปุ่นเอง ทั้งนี้แบบอย่างพัฒนาอุตสาหกรรมญี่ปุ่นผิดแปลกจากประเพณีนิยมแบบตะวันตก กล่าวคือ การพัฒนา

อุตสาหกรรมตะวันตกมักเริ่มต้นจากการพัฒนาหัตถกรรม มาสู่อุตสาหกรรมเบาประเภทเครื่อง
อุปโภคและบริโภค แล้วเป็นอุตสาหกรรมหนัก เป็นการพัฒนาโดยเอกชนเป็นอิสระ⁵⁵ แบบญี่ปุ่นที่
นอกรีตคือการเน้นอุตสาหกรรมหนักและรัฐมีบทบาทโดยตรงในการพัฒนา ให้การพิทักษ์
คุ้มครอง ให้เงินกู้หรือแสวงหาแหล่งเงินกู้ให้ แม้จนถึงการที่รัฐดำเนินกิจการนั้นๆ เสียเองเป็น
ตัวอย่างจงใจให้เอกชนเจริญรอยตาม⁵⁶ ระบบเงินตราและสถาบันการเงิน ตลอดจนองค์กรหลากหลาย
ของเอกชนทำให้เศรษฐกิจมีพลังแข็งแกร่งโดยเฉพาะ เมื่อพลังเศรษฐกิจผสมผสานกับความเจริญ
ทางวิทยาการ ย่อมจะมีส่วนทำให้ญี่ปุ่นสามารถพัฒนาการอุตสาหกรรมได้สำเร็จ

อนึ่ง เพื่ออำนวยความสะดวกและกระตุ้นการพัฒนาเศรษฐกิจ รัฐบาลได้เป็นผู้ริเริ่มลงทุน
สร้างระบบสื่อสารคมนาคมแบบตะวันตก ที่สำคัญคือ การสร้างถนน รถไฟ การเดินเรือ จัดตั้งระบบ
โทรเลขและการไปรษณีย์ แรงงานถูกที่มีเหลือเพื่อก็นำไปจ้างให้ชาวญี่ปุ่นกล้าเสี่ยงลงทุนใน
กิจการต่างๆ ภายใต้การอุ้มชูโดยรัฐบาล ถึงกระนั้น ย่อมเป็นที่ยอมรับได้ว่า ในระยะแรกนั้น การ
พัฒนามีความสับสนไร้ประสิทธิภาพ รัฐบาลเองได้พยายามสร้างระบบเพื่อควบคุมทิศทางและวิธี
การพัฒนา ใน ค.ศ. 1870 ได้มีการจัดตั้งกระทรวงอุตสาหกรรมขึ้น

ในระยะแรกเริ่มนั้น รัฐบาลเป็นผู้ริเริ่มลงทุนให้เป็นตัวอย่างจงใจก่อน (Model Industry)
ส่งคนไปศึกษาต่างประเทศ ตั้งโรงเรียนและวิทยาลัยเทคนิค จ้างผู้เชี่ยวชาญและที่ปรึกษาชาวต่าง
ประเทศ จัดแสดงสินค้าทั้งภายในและภายนอกประเทศ (Expositions) เพื่อโฆษณาสินค้าและบริการ
รัฐบาลสนับสนุนให้ชาวญี่ปุ่นเรียนรู้การผลิตสินค้าด้วยตนเอง โดยอาศัยเทคนิคการผลิตและการ
จัดการตลาดแบบตะวันตก สถานกงสุลญี่ปุ่นทั่วโลกมีหน้าที่ส่งเสริมการค้า เมื่อถึงปี ค.ศ. 1884
โดยประมาณ ธุรกิจการค้าส่วนใหญ่ได้ดำเนินการไปโดยฝีมือความสามารถของชาวญี่ปุ่นมากกว่า
ชาวตะวันตก⁵⁷

กิจการที่รัฐเป็นเจ้าของดำเนินการเองเป็นประเภทอุตสาหกรรมหนักที่ต้องลงทุนสูงมาก
และใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสูง ยังไม่เห็นผลกำไรในเร็ววัน อันได้แก่ การต่อเรือ การเหมืองแร่
การรถไฟ การก่อสร้างถนน อุตสาหกรรมเหล็ก อุตสาหกรรมการก่อสร้าง ระบบสื่อสารคมนาคม
อุตสาหกรรมอุปกรณ์เครื่องใช้ วัสดุก่อสร้างและสิ่งทอ อีกประเภทหนึ่งของอุตสาหกรรมหนักที่รัฐลง
ทุนสูงมาก และดำเนินกิจการเองคือ อุตสาหกรรมยุทธปัจจัย (Strategic Industries) ซึ่งได้แก่การ
ผลิตสรรพสิ่งที่สนองตอบความต้องการของทหาร คือ อาวุธยุทโธปกรณ์ และการเหมืองแร่ เป็นต้น
นอกจากนั้น รัฐได้ส่งเสริมและช่วยเหลืออุตสาหกรรมของเอกชนด้วย โดยให้อภิสิทธิ์ ลดหย่อนภาษี
จัดหาแหล่งเงินกู้และจัดหาการตลาดให้ รัฐบาลได้โอบอุ้มคุ้มครองอุตสาหกรรมทุกวิถีทางให้
สามารถยืนหยัดให้ได้ในระยะแรกของการเริ่มตั้งการอุตสาหกรรม อาจกล่าวได้ว่า การริเริ่มของ
รัฐบาลเป็นการจงใจชาวญี่ปุ่นให้กล้าลงทุน และเป็นการกำหนดคุณภาพอันเป็นมาตรฐาน เพื่อจะ
ได้สามารถแข่งกับต่างประเทศในตลาดการค้าระหว่างประเทศได้

เมื่อถึงทศวรรษที่ 1880 อุตสาหกรรมตัวอย่างของรัฐบาลตั้งมั่นแล้วแม้จะมีได้ให้ผลกำไร เป็นที่น่าพอใจ แต่รัฐต้องลงทุนสูงมากจนต้องเริ่มพิจารณาหาหนทางแก้ไขการแบกภาระหนักไว้เช่นนั้น เพราะเศรษฐกิจโดยส่วนรวมเริ่มจะมีสัญญาณบอกเหตุว่าอันตรายแล้ว การพัฒนาเศรษฐกิจที่ขาด ประสิทธิภาพ ระบบการสื่อสารคมนาคมที่ต้องลงทุนมหาศาล การจัดระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ โดยชดใช้เป็นเงิน และการลงทุนอุตสาหกรรมหนักโดยรัฐ ตลอดจนการปราบกบฏซามูไรหลายครั้ง ระหว่าง ค.ศ. 1868-1874 เหล่านี้ล้วนทำให้รัฐต้องเปลี่ยนแปลงงบประมาณสูง โดยเฉพาะการพัฒนา เศรษฐกิจในฮอกไกโด และการพัฒนาทั่วไป การคลังไม่สมดุล รัฐบาลได้แก้ปัญหาด้วยการผลิต ธนบัตรใหม่ และกู้ธนาคารแห่งชาติ จนเป็นที่รู้กันทั่วว่า “รัฐบาลเมอิจิปกครองจักรวรรดิด้วยการ ตัดกระตาช”⁵⁸ แต่ปัญหาเศรษฐกิจมิได้บรรเทาเบาบางความรุนแรงแต่อย่างใด

ใน ค.ศ. 1881 นายมัตสึคาตา (Matsukata Masayoshi, ค.ศ. 1835-1924) ได้เข้ารับ ตำแหน่งรัฐมนตรีการคลัง เขาได้รับผิดชอบการแก้ไขปัญหาการคลังของประเทศให้เข้าสู่ภาวะ สมดุล มาตรการสำคัญที่เขาได้ใช้เพื่อแก้ปัญหาการคลังได้แก่ การปฏิรูปสถาบันการเงินโดยยกเลิก ธนาคารแห่งชาติ (National Bank) แล้วตั้งธนาคารกลางแห่งญี่ปุ่น (Central Bank of Japan) เป็นสถาบันการเงินแบบเบลเยียมที่รวมอำนาจอยู่ที่ศูนย์กลาง และได้จัดตั้งธนาคารเฉพาะกิจกรรม ขึ้นมากมายภายใต้การสนับสนุนของรัฐ รัฐมีอำนาจในการแต่งตั้งประธานและรองประธานของ ธนาคาร มาตรการอีกประการหนึ่งที่เขาได้ใช้คือการกำหนดนโยบายประหยัดงบประมาณราย จ่าย (Retrenchment) การปรับปรุงวิธีการจัดเก็บภาษีใหม่ และส่งเสริมภาวะราคาของสินค้าและ บริการลดลง (Deflation) เพื่อกระตุ้นให้การเงินสะพัดเข้าสู่ตลาดมากขึ้น เป็นการเพิ่มพูนกำลังซื้อ ของผู้คนซึ่งจะทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น นโยบายประหยัดงบประมาณได้หมายมุ่งไปที่การตัดรายจ่ายที่ สนับสนุนอุตสาหกรรมของรัฐโดยการขายมากกว่าการประมูลเพื่อขายกิจการของรัฐให้แก่เอกชนใน ราคาต่ำกว่าต้นทุน ตั้งแต่ 11% ถึง 90%⁵⁹ ยกเว้นกิจการรัฐประเภทอุตสาหกรรมทหาร ระบบการ สื่อสารคมนาคม และกิจการสาธารณูปโภค

นายมัตสึคาตาได้ปรับปรุงระบบบริหารธุรกิจใหม่โดยวิธีการประสานผลประโยชน์ธุรกิจ ในด้านการคลัง การค้า การอุตสาหกรรมและกิจการรวมกลุ่ม (Combines) รูปแบบบริหารธุรกิจ ใหม่นี้เป็นแบบการร่วมมือบริหารธุรกิจ (Organization) และการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินธุรกิจ (Cartel like organization) รูปแบบเช่นนั้นสำเร็จผลดี เพราะชาวญี่ปุ่นมีประเพณีนิยมการทำงานรวมกลุ่ม เป็นหมู่คณะ ธุรกิจประเภทนี้เรียกว่าธุรกิจโดยหมู่คณะ (Oligopoly) ภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาล เป็นการระดมสรรพทุนและวัตถุดิบเพื่อร่วมกันสร้างกิจการธุรกิจขนาดใหญ่ด้วยทุนมหาศาลรวมกัน รัฐเป็นผู้กำหนดนโยบายทั่วไป ทิศทางของการพัฒนา กระตุ้นและอุดหนุน ตลอดจนควบคุมและ คุ้มครองกิจการนั้น เพียงแต่มิได้เป็นผู้ลงทุนดำเนินกิจการเป็นเจ้าของดังระยะแรก (ค.ศ. 1868- 1880) ด้วยวิธีการดังกล่าว ย่อมทำให้ธุรกิจทุกประเภทใหญ่น้อยล้วนต้องพึ่งพารัฐซึ่งเป็นผู้อำนวย

ความสะดวกและจัดหาสรรพสิ่งให้^{๖๐} ผู้ประกอบการเองก็มีได้มาจากชนชั้นพ่อค้าของสมัยโตงวาว่า หากแต่เป็นชนชั้นชาวยุโรปมากกว่า

การอุตสาหกรรมได้ขยายครอบคลุมไปถึงอุตสาหกรรมประเภทเครื่องอุปโภคบริโภคด้วยระบบเงินตราอันมั่นคงทำให้อุตสาหกรรมเติบโตใหญ่มาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1880 การค้าระหว่างประเทศก็เข้าสู่ภาวะขยายออกมากกว่าซื้อเข้าสินค้าสำเร็จรูปและวัตถุดิบ การขยายตัวของอุตสาหกรรมแสดงลักษณะโครงสร้างอันแตกต่างจากระยะแรกมาก โครงสร้างอันแตกต่างกัน (Differential structure) นั้นได้แก่การมีอุตสาหกรรมตามประเพณีนิยมเดิมที่ยัตราการเติบโตใหญ่ลดลง และอุตสาหกรรมสมัยใหม่ตามสมัยนิยมที่มีอัตราเติบโตใหญ่มาก ซึ่งส่วนเป็นการริเริ่มโดยเอกชนมากกว่ารัฐ^{๖๑} อุตสาหกรรมเบาและอุตสาหกรรมสิ่งทอคือเอกลักษณ์แห่งความเติบโตใหญ่ของอุตสาหกรรมญี่ปุ่น

ท่ามกลางความเติบโตใหญ่ของอุตสาหกรรมนั้น การเกษตรมีปัญหาเรื้อรังยากแก่การแก้ไข มาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการพัฒนาการเกษตรมิได้ทำให้อัตราการผลิตพืชผลได้ปริมาณมากพอที่จะเลี้ยงดูประชากรที่มีมากขึ้นด้วยเหตุวิทยาศาสตร์การแพทย์เจริญ การโภชนาการที่ดีและการครองชีพอย่างถูกสุขลักษณะอนามัย ปัญหาขาดแคลนข้าวเป็นปัญหาใหญ่มากพอๆ กับปัญหาชาวนายากจน ไม่สามารถจะเสียภาษีแก่รัฐได้ จนทำให้ชาวนาสู้ภัยเสียนาของตน ชาวนาประมาณ 2/3 ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ต้องเช่าที่ดินทำไร่นา ผู้ที่มั่งคั่งกลุ่มเล็กๆ ได้สะสมที่ดินเป็นของตนเอง และชาวนาละทิ้งที่นาไปมาก ใน ค.ศ. 1890 เศรษฐกิจการเกษตรมีจุดอ่อนมากกว่าจุดแข็ง อุตสาหกรรมขยายตัวช้าลง^{๖๒}

การสร้างจักรวรรดิด้วยวิธีการทำสงครามซึ่งถือว่าเป็นการลงทุนประเภทหนึ่งมีส่วนทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นดีขึ้น เพราะได้ทั้งดินแดน อภิสถิธี ทรัพยากรธรรมชาติ และค่าชดเชยในการทำสงคราม (Indemnities) สงครามจีนกับญี่ปุ่น (ค.ศ. 1894-1895) และสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย (ค.ศ. 1904-1905) ได้สร้างผลกำไรมากพอควรแก่ญี่ปุ่น นับแต่ ค.ศ. 1895 การพัฒนาเศรษฐกิจเริ่มมีผลทันตาเห็นเป็นการพัฒนาแบบปฏิวัติรวดเร็วมาก การพัฒนาเริ่มให้ความสนใจกับการพัฒนาพาณิชย์เกษตร โดยปรับปรุงวิชาการและเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดินให้ชาวนามีที่ดินเป็นของตนเอง ถึงกระนั้น ใน ค.ศ. 1900 ปรากฏว่า ประมาณ 2/5 ของชาวนาเป็นผู้เช่าที่ดิน แสดงว่ากรรมสิทธิ์ในที่ดินลดลงมาก พาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมที่เติบโตอย่างรวดเร็วมิได้เป็นประโยชน์แก่ชาวนาอย่างไรก็ตาม ญี่ปุ่นได้เป็นประเทศที่ได้รับความเชื่อถือสูงมาก และกลายเป็นเจ้าหนี้รายใหญ่ของโลกที่มีทองคำสำรองมหาศาล

สงครามโลกครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1914-1919) ได้กระตุ้นการพัฒนาเศรษฐกิจญี่ปุ่นให้รวดเร็วยิ่งขึ้นจนผิดปกติ เพราะทั่วโลกเข้าสู่สงคราม ญี่ปุ่นได้เข้ายึดครองตลาดการค้าในยุโรปและเอเชีย หมดเป็นส่วนใหญ่ แต่เมื่อสงครามยุติลง การค้าระหว่างประเทศมีการแข่งขันกันอย่างแหลมคม กิจการใดที่ไม่มั่นคงย่อมต้องล้มละลายไปโดยวิถีเศรษฐกิจเช่นนั้น แต่กิจการส่วนใหญ่ยังคงขยายตัวต่อไป

ความเจริญทางวิทยาการและแรงงานถูกที่มีเหลือเฟือ จูงใจให้ชาวญี่ปุ่นนิยมการลงทุน
ยักษ์ใหญ่ในวงการคือ กิจการของตระกูลต่างๆ ที่มีกิจการหลายประเภทครอบคลุมเกือบทุกสาขา
ของธุรกิจ และมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับรัฐบาลและราชสำนัก เป็นกิจการที่เสมือนผูกขาด
กิจการไว้ในมือทั้งหมดของหมู่คณะ ใกล้เคียงกับการผูกขาดทุน (Monopolistic Capitalism) โดย
ปริยาย กิจการลักษณะนี้เป็นเสมือนอาณาจักรเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมญี่ปุ่นจึงมีสองลักษณะคู่กัน
(Double structure) คือ กิจการโรงงานขนาดเล็ก (Small workshop) และโรงงานขนาดใหญ่ (Large
factory) และกิจการหลากหลายสาขาของกลุ่มการค้าโชบัตซึ (Zaibatsu)

การพัฒนาเศรษฐกิจโดยมุ่งพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นหลักย่อมมีผลกระทบต่อโครงสร้าง
ของเศรษฐกิจทั้งหมดอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ความเจริญทันสมัยได้ทำให้ประชาชนตามเมืองมีความ
เป็นอยู่ดี มาตรฐานการครองชีพสูงขึ้น แต่ตามชนบท ความมั่งคั่งไปไม่ถึงชาวนา ชาวนามีภาระ
หนักที่ต้องเสียภาษีมากกว่าฝ่ายอุตสาหกรรมและเผชิญปัญหาขาดที่ดินเป็นของตนเอง รัฐบาลมิได้
แก้ไขปัญหานานาประการที่ติดอย่างจริงจัง ครั้นเมื่อเกิดปัญหาประชากรล้นประเทศ มาตรฐานค่าครอง
ชีพลดต่ำลง ผู้คนต้องการปัจจัยสี่สูงมาก โดยเฉพาะข้าวและอาหารหลัก^{๕๓} การแก้ไขปัญหาดังกล่าว
เหล่านั้นต้องอาศัยการกำหนดแผนเศรษฐกิจ แต่รัฐเพิกเฉยตั้งแต่แรกด้วยคิดว่าประชากรล้น
ประเทศเป็นประโยชน์แก่การพัฒนาประเทศและการสร้างจักรวรรดิ โดยถือเป็นแรงงานสร้างชาติ
เมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 1 ใน ค.ศ. 1919 แล้ว ปัญหาประชากรและปัญหาการขาดแคลนอาหาร
กลายเป็นปัญหาใหญ่หลวงที่คุกคามเศรษฐกิจโดยตรง การจลาจลด้วยเรื่องขาดแคลนข้าวได้ลุกลาม
ทั่วประเทศระหว่าง ค.ศ. 1914-1918 ตามตัวเมืองสำคัญๆ 36 แห่ง และเมืองอีก 130 แห่ง ผู้คน
ก่อการจลาจลประมาณ 700,000 คน^{๕๔} อีกทั้งกรรมกรตามโรงงานนัดหยุดงานประท้วงขอค่าจ้าง
แรงงานสูงขึ้นและขอสวัสดิการสังคม การพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างจริงจังได้แสดงผลทันตาเห็น
ญี่ปุ่นจำต้องพึ่งพาอาศัยการตลาดและการค้าต่างประเทศ เมื่อเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ญี่ปุ่นจึงได้รับความ
กระทบกระเทือนอย่างยิ่ง

ระหว่าง ค.ศ. 1930-1932 ญี่ปุ่นได้แก้ไขภาวะเศรษฐกิจตกต่ำด้วยการขยายการค้า
ยกเลิกมาตรฐานทองคำ (ธันวาคม ค.ศ. 1931) เสริมค่าของเงินเยน (Yen) ให้มั่นคงเพื่อให้
สามารถขายสินค้าออกได้ในราคาถูกพอที่จะแข่งขันกับสินค้าชาติอื่น นอกจากนั้น การสร้างจักร-
วรรดิเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจด้วย เพราะการทำสงครามต้องลงทุน หวังผลกำไรเป็นที่ดินและ
ทรัพยากรธรรมชาติมหาศาลในต่างแดน ความต้องการสินค้าในจักรวรรดิยอมทำให้การอุตสาหกรรม
พาณิชย์กรรมขยายตัวมีลักษณะหลากหลาย (Diversified) และพัฒนาการผลิตโดยพัฒนา
เทคโนโลยี^{๕๕} เป็นการปูพื้นฐานให้แก่เศรษฐกิจให้เจริญก้าวหน้ามากในทศวรรษที่ 1930 สินค้า
ญี่ปุ่นเป็นที่นิยมในตลาดโลกมาก กลุ่มนักการค้าหรือโชบัตซึมั่งคั่ง ควบคุมการตลาดในรูปของ
การรวมตัวเป็นชมรมสมาคมเพื่อกำหนดระเบียบแบบแผนการค้าและคุณภาพสินค้า โชบัตซึที่ขึ้นชื่อ

มากคือ ไช้บัตซุของตระกูลมิตซุอิ (Mitsui) มิตซุบิชิ (Mitsubishi) ซุมิโตโม (Sumitomo) และยาซูดะ (Yasuda) เป็นอาณาจักรเศรษฐกิจของเอกชนที่ยิ่งใหญ่มาก มีชื่อมากในด้านการบริหารโดยลำดับชั้น (Hierarchy) การใช้อำนาจ และความผูกพันโดยส่วนตนให้จงรักภักดีต่อกิจการตระกูล และผู้บังคับบัญชาเสมือนชาмуไรแสดงต่อเจ้านางในอดีต^{๑๑}

ในปลายปี ค.ศ. 1937 เมื่อญี่ปุ่นได้สร้างจักรวรรดิไปไกลถึงชั้นเหยียบจีนแผ่นดินใหญ่แล้ว กองทัพยืนยันให้ประเทศชาติเตรียมพร้อมทางเศรษฐกิจเพื่อสนองตอบจุดประสงค์ของการสร้างจักรวรรดิ ที่สำคัญคือ เตรียมพร้อมในการสร้างกำลังแสนยานุภาพ รัฐบาลควบคุมเศรษฐกิจและปฏิรูปเศรษฐกิจ เสียงวิพากษ์วิจารณ์ใดๆ จะต้องสิ้นสุดลงเพื่อมิให้เป็นอุปสรรคแก่การสร้างจักรวรรดิ รัฐบาลได้เข้มงวดกวดขันในการควบคุมการสื่อสารคมนาคม ควบคุมการจัดสรรและกาใช้พลังงาน เชื้อเพลิง แรงงานและทุน เพื่อให้การเตรียมพร้อมทางเศรษฐกิจบรรลุเป้าหมาย ได้มีการจัดตั้งองค์กรต่อไปนี้

1. คณะรัฐมนตรีวางแผน (Cabinet Planning Board)
2. ราชสำนักกลาง (Imperial Headquarter)
3. คณะประสานงานการประชุม (Liaison Conference)

ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1938 รัฐบาลได้ประกาศพระราชบัญญัติระดมสรรพกำลังแห่งชาติ (National Mobilization Law) เพื่อสำรองสรรพกำลังและเป็นการรวมอำนาจเพื่อระดมสรรพกำลังในภาวะฉุกเฉิน อาจจะมีกล่าวได้ว่า ความเติบโตทางเศรษฐกิจในภาวะที่ญี่ปุ่นจะสร้างจักรวรรดินั้น ย่อมขึ้นอยู่กับความต้องการทางทหารเป็นสำคัญ

การประเมินกระบวนการสร้างความเจริญและทันสมัย

ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการที่จะสร้างญี่ปุ่นใหม่จากรัฐศักดินา มาเป็นรัฐทันสมัยใหม่นั้น มีหลายปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างความเจริญและทันสมัย อันได้แก่

1. ลักษณะความนิยมในระบบศักดินาสวามิภักดิ์ (Feudalism) ยังปรากฏอยู่ในญี่ปุ่น เป็นลักษณะความนิยมที่แฝงความรักชาติรุนแรงและความทวงแทนในประเพณีดั้งเดิมของตน
2. ความกดดันของภัยตะวันตก ทำให้ชาวญี่ปุ่นเกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจว่าตนด้อยกว่าตะวันตกมากจนต้องสยบต่อข้อเรียกร้องของชาวตะวันตก ความรู้สึกเป็นปมด้อย (Inferiority Complex) นั้นได้ทำให้ชาวญี่ปุ่นมุมานะที่จะสร้างชาติให้เจริญทันสมัย มั่งคั่ง เกรียงไกรด้วยกำลังแสนยานุภาพ และมุ่งมั่นที่จะสร้างจักรวรรดิเพื่อยกฐานะประเทศของตนขึ้นเป็นมหาอำนาจให้ทัดเทียมมหาอำนาจตะวันตก
3. ลักษณะการจัดตั้งสถาบันใหม่ของคณะเมอิจิเองมีผลต่อกระบวนการสร้างชาติให้เจริญทันสมัย เพราะคณะเมอิจิกำหนดนโยบายมุ่งการอุตสาหกรรม สนับสนุนพ่อค้าและทุ้มเทศร้างกำลัง

สถานยานุภาพ โดยการหาแหล่งรายได้จากการเก็บภาษีการเกษตรจนเกิดสัดส่วนอันไม่เป็นธรรม เมื่อเทียบกับการพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรม และกำหนดขอบเขตกิจการใดก็ตามที่ไม่สำคัญต่อการทหารมิให้เติบโตใหญ่เกินไป อีกทั้งยังจัดเสียงเรียกร้องทางการเมือง และเสียงเรียกร้องขอความเป็นธรรมจากผู้ใช้แรงงานเพื่อมิให้เป็นอุปสรรคแก่การสร้างชาติใหม่

4. การลอกเลียนแบบและรับวิทยาการตะวันตกจากประเทศที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาชาติให้เจริญและทันสมัยมาก่อน

การสร้างชาติเช่นนั้นย่อมมีอุปสรรคใหญ่หลวงมิใช่น้อย ที่สำคัญคือ กระบวนการเริ่มเมื่อช้ามาก ประชาชนขาดการศึกษาประมาณร้อยละ 50 จนไม่สามารถร่วมกระบวนการได้ในทันที ปัจจัยในการสร้างชาติอาทิวัตถุดิบก็ขาดแคลน การจะชักนำเจ้าขุนนางที่ผูกพันต่อแคว้นให้มาสู่การเมืองระดับชาติมิได้เป็นการง่ายตาย และการพัฒนาประเทศท่ามกลางสถานการณ์โลกอันแปรวนแปรขึ้นอยู่กับดุลยภาพแห่งพลังโลกก็ได้เป็นการง่ายเลยเช่นกัน ผลของการสร้างชาติจึงปรากฏชัดว่า การเมืองได้แปรรูปไปสู่ความนิยมให้คณะบุคคลใช้อำนาจเด็ดขาดเบ็ดเสร็จ (Totalitarianism) และความเข้มงวดกวดขันในการปกครองสังคมเยี่ยงแบบปกครองโดยวินัยทหารแบบระบอบโตกุงาวาวงการเศรษฐกิจพัฒนาไปสู่ความนิยมผูกขาดทุนโดยหมู่คณะ การธนาคารและการเงินผูกพันเหนียวแน่นกับการอุตสาหกรรม แม้แต่ความนิยมตะวันออกเองท้ายสุดแปรเป็นความอนุรักษนิยมจนถึงขั้นเป็นอคติต่ออารยธรรมตะวันตกด้วย

อย่างไรก็ตาม กระบวนการสร้างความเจริญและทันสมัยเองก็สามารถฝ่าฟันอุปสรรคหลากหลายได้ ทั้งนี้ย่อมจะต้องสืบเนื่องมาจากคุณวิเศษประการหนึ่งของอุปนิสัยชาวญี่ปุ่นเองด้วย คือ ชาวญี่ปุ่นหลายคนแสดงความเต็มอกเต็มใจที่จะร่วมกระบวนการในชั้นทดลองเสี่ยงลองผิดลองถูก พร้อมทั้งจะเรียนรู้และปรับปรุงตนให้สอดคล้องกับสิ่งแปลกใหม่ของกระบวนการ. ชาวญี่ปุ่นหลายคนเหล่านั้นคือ ชนชั้นปกครองที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีจุดมุ่งหมายเป็นเอกภาพร่วมกันที่จะมุ่งมั่นสร้างชาติ⁶⁷ พร้อมทั้งจะร่วมหัวจมท้ายไปด้วยกันอย่างพร้อมเพรียงในการที่จะแปรรูปญี่ปุ่นให้ได้ตามนโยบายหลักของตน รัฐบาลเป็นผู้นำที่เข้มแข็งสร้างระเบียบแบบแผนและความมั่นคงแก่ประเทศชาติเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นแก่การพัฒนาประเทศ สร้างระบบการคลังและการเงินเป็นเงื่อนไขแก่การพัฒนาเศรษฐกิจ ริเริ่มอุตสาหกรรมหนักด้วยตนเองเป็นตัวอย่าง และสนับสนุนการอุตสาหกรรมทุกวิถีทาง แต่โดยเนื้อแท้แล้ว ก็ยังคงต้องยอมรับว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมสำเร็จผลได้เพราะความสามารถของเอกชนเป็นสำคัญ ผู้ที่ทำให้เกิดความสำเร็จคือเอกชนซึ่งแม้มาจากทุกชนชั้นแต่ส่วนใหญ่มาจากชนชั้นนักรบเดิม ซึ่งรัฐบาลมุ่งจะดึงให้ขึ้นมามีบทบาทนำทางเศรษฐกิจ ความใกล้ชิดระหว่างรัฐบาลและชนชั้นนี้ย่อมเป็นปกติวิสัยเพราะทั้งรัฐบาลและผู้นำเศรษฐกิจการอุตสาหกรรมพาณิชย์กรรมมาจากชนชั้นเดียวกันคือซามูไร⁶⁸

สังคม : ผลกระทบจากกระบวนการสร้างความเจริญและทันสมัย

สังคมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก สังคมใหม่ได้ให้ออกาสมากขึ้นแก่ชาวญี่ปุ่นที่จะสร้างชีวิตอันดีขึ้นกว่าเดิม มีการศึกษาดีขึ้น และมีอิทธิพลมากขึ้นในสังคมอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ประชากรได้เพิ่มขึ้นจาก 35 ล้านคนใน ค.ศ. 1873 เป็น 43 ล้านคนใน ค.ศ. 1903 ชีวิตผู้คนเห็นชัดว่าเปลี่ยนมาก เป็นชีวิตในเมืองตามแบบตะวันตก สังคมญี่ปุ่นสมบูรณ์พูนสุข มีความบันเทิงมากขึ้นและมีเครื่องอำนวยความสะดวกสบายมากขึ้น แม้แต่ชนชั้นของสังคมก็เปลี่ยนไปด้วย ก่อเกิดชนชั้นใหม่ขึ้นคือ ชนชั้นกลางซึ่งมีอำนาจเงินตราแต่ไร้อำนาจทางการเมือง ชนชั้นนี้ใคร่จะมีส่วนร่วมการปกครองเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตน นอกจากนั้น มีชนชั้นผู้ใช้แรงงานคือกรรมกรผู้เรียกร้องค่าจ้างเพิ่มขึ้นและขอสวัสดิการสังคม

ความนิยมตะวันตกเห็นได้จากรูปแบบสถาบันหลักของการปกครองและเศรษฐกิจ แม้แต่รูปแบบศิลปกรรม แต่มีหลายแง่มุมที่อารยธรรมตะวันตกเข้าไปไม่ถึง หรือเข้าถึงแต่ไม่สามารถบันดาลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงได้ เช่น สถาปัตยกรรมของศาสนสถานและอาคารบ้านเรือน วิถีชีวิตญี่ปุ่นยังคงเป็นลักษณะญี่ปุ่น ตลอดจนปรัชญาชีวิตยังคงเป็นแบบเดิม ครั้นเมื่อกาลเวลามานไปมีชาวญี่ปุ่นมากมายที่เล็งเห็นว่า กระบวนการสร้างความเจริญนั้น ลงทุนประมาณค่ามิได้จนไม่น่าจะคุ้มแก่การลงทุนเสีย แม้แต่ศาสนาคริสต์เองก็ถูกเฟื่องเลี้ยงด้วยความรู้สึกอคติ และท้ายสุดชาวญี่ปุ่นผู้นิยมชาติตนย่อมรู้สึกเป็นปฏิกิริยาต่อกลุ่มเมือจิว่าเป็นผู้ทำลายวัฒนธรรมญี่ปุ่น ดังเห็นได้ในหลายด้าน คือ

1. ความผูกพันที่ผู้คนมีต่อศาสนาลดน้อยลงมาก ผู้คนหันไปสู่วางโลกมากกว่าทางธรรมด้วยเหตุอาณานุกาพแห่งกระบวนการสร้างชาติที่ทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนไป มุ่งมั่นบูชาเงินตราเป็นพระเจ้า

2. ความผูกพันในสายสัมพันธ์ของครอบครัวลดลงมาก เพราะผู้คนที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกได้พัฒนาความคิดเห็นเรื่องสิทธิมนุษยชน เล็งเห็นชีวิตส่วนตัวสำคัญกว่าส่วนรวมและเป็นอิสระในการดำรงชีพโดยไม่อยู่ภายใต้ฉายาอำนาจของระบบครอบครัวตามคติขงจื้อ

3. สังคมญี่ปุ่นเดิมมิได้ให้ทางเลือกแต่อย่างใดแก่ผู้คนมาก่อน ทุกคนต้องเชื่อฟังปฏิบัติตามผู้นำครอบครัว หรือผู้เป็นนายเหนือหัว หรือผู้ปกครอง การสร้างชาติได้ฉีกอบรมชาวญี่ปุ่นให้มีความต้องการมากขึ้นและให้มีทางเลือกมากมายในทุกเรื่องทุกแง่ทุกมุม ทำให้สังคมเต็มไปด้วยความขัดแย้งอันก่อให้เกิดความไม่สงบสุข และสายสัมพันธ์ทุกระดับในสังคมขาดความเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโสตั้งแต่ก่อน

4. ในสังคมญี่ปุ่นเดิม ประชาชนอยู่ในสังคมโดยสยบอยู่ในโอวาทของผู้ปกครองทุกระดับชั้นและไม่เคยเรียกร้องสิ่งใด แต่สังคมใหม่นั้นได้สอนให้ชาวญี่ปุ่นเรียกร้องตามสิทธิของพลเมืองที่จะให้รัฐบาลต้องจัดหาสินค้าและบริการ เป็นการผิดประเพณีนิยมความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับผู้ปกครอง

5. สังคมญี่ปุ่นเดิมนั้น กำหนดสถานภาพของคนตามชาติกำเนิด คุณวุฒิ และวัยวุฒิ ตามหลักอาวุโส สังคมใหม่มิได้ให้ความสำคัญแก่หลักเกณฑ์เช่นนั้น การเปลี่ยนสถานภาพทางสังคมเป็นไปตามเกณฑ์ความสามารถ ก่อเกิดช่องว่างแห่งวัย ขาดความต่อเนื่องของวัยหรือรุ่นในการทุกประการ ทำให้ยากแก่การยอมรับผู้ที่อาวุโสน้อยกว่าให้มีฐานะเหนือกว่าผู้อาวุโส เป็นต้น

6. สังคมเดิมกำหนดบทบาทหน้าที่ที่ทุกคน มีชนชั้นอันแน่นอน แต่สังคมใหม่ได้สร้างบทบาทและหน้าที่อันสลับซับซ้อนและหลากหลายจนยากแก่การเล่นบทบาทให้ถูกต้อง

7. เป็นการยากจนเหลือที่จะเป็นไปได้ที่จะให้มีการพิสูจน์ปัญหาโดยเนื้อหาของสภาพชีวิตอันได้รับผลกระทบจากความเจริญทางวัตถุ โดยไม่เล็งเห็นว่า การสร้างชาติเองได้ทำลายความเข้าใจอันดีตามประเพณีเดิม ทำลายองค์การสถาบันหลักของสังคม ตลอดจนทำให้สังคมขาดดุลยภาพแห่งวัฒนธรรม

นับแต่ ค.ศ. 1876 เมื่ออารยธรรมตะวันตกหลังไหลเข้าสู่ประเทศมากขึ้น ผู้ที่นิยมลัทธิขงจื้อมีความปรารถนาที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมเดิมไว้ และไม่เห็นด้วยกับการที่จะให้ญี่ปุ่นเป็นตะวันตกโดยสมบูรณ์ (Westernization) กลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรมต้องการให้มีการฝึกอบรมชาวญี่ปุ่นให้เรียนรู้วัฒนธรรมของตน และให้เห็นประโยชน์อันเกื้อหนุนของจริยศาสตร์เดิม กลุ่มนั้นส่วนใหญ่ไม่ต้องการให้ถือไสยศาสตร์และคลั่งชาติ (Ultra-nationalism) ความปรารถนาของกลุ่มนั้น ว่าไปแล้ว คณะเมอิจิก็เห็นด้วยมิใช่น้อย ดังจะเห็นได้ว่า ได้มีการปลูกฝังจริยศาสตร์ไว้ในหลักสูตรการศึกษาทุกระดับ แต่การพัฒนาชาติในบางแง่มุมยอมให้โทษบ้างที่สุดวิสัยที่คณะเมอิจิจะควบคุมหรือป้องกันได้ เช่น ความนิยมในปรัชญาชีวิตและปรัชญาการเมืองแบบตะวันตก ความนิยมในระบอบการปกครองแบบตะวันตกเต็มรูปแบบ การเกิดชนชั้นกรรมกรและการเกิดพรรคการเมืองหลากหลาย เป็นต้น คณะเมอิจิไม่สามารถจะควบคุมกระบวนการสร้างชาติให้สร้างแต่สิ่งที่ตนปรารถนา โดยมีให้เกิดผลอันเป็นโทษได้ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีทั้งคุณและโทษสุดที่คณะเมอิจิจะป้องกันได้ คณะเมอิจิอาจจะประสบความสำเร็จในการสร้างญี่ปุ่นให้เจริญทันสมัยมั่งคั่ง เข้มแข็งและเป็นจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่ได้ แต่การสร้างนั้นได้ก่อให้เกิดปัญหาและความตึงเครียดขึ้นหลายด้าน^{๑๑} จนเกือบจะทำลายผลงานทั้งหมดของคณะเมอิจิเอง

